

Міністерство освіти та науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

01 освіта

012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеню магістр

«Формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури»

студентки **Олійник Вікторії Віталіївни**

Науковий керівник:

Аніщук Антоніна Миколаївна,

канд. пед. наук, доцент

Рецензенти: **Фасолько Т.С.,**

канд. пед.наук, доцент

Матвієнко С.І.

канд. пед.наук, доцент

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

м. Ніжин - 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	10
1.1.Формування економічних уявлень як завдання економічного виховання дітей дошкільного віку.....	10
1.2. Організація процесу економічного виховання дітей старшого дошкільного віку.....	17
1.3. Художня література, як засіб формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку.....	24
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	30
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ЕКОНОМІЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	32
2.1. Методика і процедура констатувального етапу дослідження стану сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку.....	32
2.2. Характеристика рівнів сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку	38
2.3. Вплив сім'ї та закладу дошкільної освіти на формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку	44
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	48
РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ	50
3.1. Обґрунтування педагогічних умов формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку.....	50

3.2. Методика формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку засобами художньої літератури.....	56
3.3. Оцінка ефективності системи формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку засобами художньої літератури.....	67
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III.....	76
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку економічних стосунків все частіше виникає питання про розвиток економічних уявлень у дітей, опанування ними економічних знань і практичних умінь у доступній формі. Сучасного дошкільника вже з перших років життя оточує економічна сфера, наповнена складними економічними поняттями та процесами. Реклама по телебаченню не повний перелік того, з чим доводиться зустрічатися дошкільнику щодня.

Поява принципово нових технологій, виникнення неіснуючих раніше професій, необхідність кілька разів у житті змінювати спеціальність – все ще сприяє зміни змісту освітніх умов й засобів економічного виховання вже на етапі дошкільного дитинства. Оптимальним для вирішення завдань економічного виховання вважають старший дошкільний вік (6–7 років). Це обумовлено тим, що: відбувається формування нового типу психічної організації, яка забезпечує більш ефективну адаптацію до соціальної реальності; спілкування дітей стає особистісним, у дитини складається справжня самооцінка, яка дозволяє їй усвідомлювати свої можливості, тобто об'єктивно ставитися до себе і результатів своєї діяльності. Поряд з цим старші дошкільники досить чітко починають уявляти фінансові можливості своєї сім'ї, добре орієнтуються в грошових знаках, легко можуть оперувати ними при покупці в «магазині», під час сюжетно-рольової гри в дошкільному навчальному закладі, а далі включаються в планування сімейного бюджету, швидше і ефективніше засвоюють математичні операції: рахунок, додавання, віднімання.

У розв'язанні питань економічної освіти і виховання державні документи (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні) орієнтують громадську думку й професійну діяльність педагогів на усвідомлення цілей та завдань економічного виховання

дітей як вихідної ланки підготовки до повноцінного життя в умовах ринкової економіки. У програмі розвитку та виховання дітей дошкільного віку «Я у Світі» зазначені завдання економічного виховання дітей у контексті з рішенням завдань трудового та морального виховання. Старші дошкільники вже здатні засвоїти елементарні економічні поняття та категорії [54].

Оскільки знання, вміння та навички, сформовані у дошкільному віці мають стати фундаментом для становлення громадянина – людини, щиро зацікавленої в розвитку та економічному розквіті своєї держави, дуже важливою є продумана та послідовна робота з економічної освіти самих маленьких громадян нашого суспільства.

У науково-педагогічній літературі економічне виховання розглядається багатоаспектно. Сучасні дослідження вчених А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грама, Г. Григоренко свідчать про необхідність впровадження економічної освіти саме з дошкільного віку та вказують на роль і значимість економічної грамотності: знайомства дітей з ринковими відносинами, економічними уявленнями (про працю, гроші, професії, бюджет сім'ї, про якість людини-господаря), економічними поняттями (категоріями) та безпосереднім застосуванням їх у різних видах діяльності. Можливості економічної освіти й виховання дітей дошкільного віку з урахуванням комплексного підходу були розглянуті А. Шатовою [52, с. 129]. Вона зауважує, що більш доцільним є синтез морального, трудового та економічного аспектів навчання та виховання.

П.Атутов, С.Батишев, Н.Кулакова розглядають економічне виховання як одну із складових трудового виховання: І.Свердлова, виділяє гру як засіб формування економічної досвідченості дошкільників, визначає завдання економічного виховання, види ігор економічної спрямованості; А.Залізник - як засіб економічної соціалізації дошкільників; Т.Атрощенко надає пріоритет мовленнєво-ігровій діяльності як ефективному засобу формування первинного економічного досвіду старших дошкільників; О.Багаченко характеризує сучасні

інноваційні технології під час ознайомлення дошкільників з елементами економіки; С.Іванчук описує форми взаємодії дошкільного закладу і сім'ї з економічного виховання дітей дошкільного віку; А.Сазонова основним засобом економічного виховання дошкільників вважає художнє слово.

Більшість науковців вважають, що економічне виховання виражається, насамперед, в осмисленому, усвідомленому, відповідальному відношенні до праці людей, навколишнього середовищу, до матеріальних цінностей.

У зв'язку з переходом економіки країни до ринкових відносин змінилися й вимоги до економічної підготовки дошкільників. У авторських програмах навчання й виховання дітей дошкільного віку Л.Дрозденко, Н.Смелянська, Л.Книшова, І.Ліпсіц, передусім, зосереджують увагу на відборі доступних для дошкільників знань в галузі економіки. Проте, на нашу думку, більш доцільним є не тільки засвоєння відірваних від реального життя сучасного дошкільника економічних знань, оскільки забезпечення первинного економічного досвіду, формування якого починається, коли дитина виконує самостійні вольові дії, будує взаємодію з іншими суб'єктами соціальної дійсності та вже на цій основі освоює певні знання та вміння.

Процес пізнання економічної сфери життя є дуже складним для дошкільників. Розумінню економічних понять та явищ, розвитку пізнавального інтересу до економіки, створенню позитивної мотивації сприяє проведення з дошкільниками ігор, розв'язання творчих завдань економічної спрямованості та використання художнього слова в начально-виховному процесі. Дитина дошкільного віку емоційно сприймає літературні та фольклорні твори різних жанрів в єдності змісту та художньої форми; розуміє зміст, ідею твору. Дошкільник володіє засобами передачі образів у різних видах художньої діяльності.

У сучасних дошкільників не сформовані економічні уявлення, поняття, категорії. Вони не розуміють цінність грошей. Доцільність наукового пошуку

шляхів вирішення даної проблеми зумовили вибір теми: **«Формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури».**

Мета - полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов формування економічних уявлень у дітей засобами художньої літератури та створенні системи роботи щодо педагогічного впливу в умовах закладу дошкільної освіти.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні основи формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.
2. Розкрити значення художньої літератури, як засобу формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку дошкільників.
3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку
4. Дослідити вплив батьків та педагогів на формування економічних уявлень у дошкільників.
5. Розробити та апробувати систему роботи щодо формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку засобами художньої літератури, оцінити її ефективність та запровадити у педагогічну практику.

Об'єкт - процес економічного виховання дітей дошкільного віку.

Предмет – педагогічні умови формування економічних уявлень у дітей засобами художньої літератури.

Гіпотеза дослідження: - формування економічних уявлень у дітей засобами художньої літератури буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови: дотримання програмових вимог щодо формування економічних уявлень у старших дошкільників засобами художньої літератури; читання казок та оповідань на економічну тематику; проведення занять на економічну тематику з використанням художнього слова.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань застосовувався комплекс *теоретичних* методів дослідження: аналіз, синтез, порівняння, які передбачали вивчення стану проблеми у психологічній та педагогічній літературі; узагальнення літератури для розкриття сутності й особливостей процесу формування економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку; *емпіричних* - бесіда, розгляд малюнків, малювання дітьми, спостереження за заняттям, анкетування батьків та вихователів; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний); статистичні методи (кількісний і якісний аналіз експериментальних даних).

Дослідно-експериментальна база. Дослідження здійснювалось протягом 2018-2019 р.р. на базі ЗДО (закладу дошкільної освіти) № 23 м.Ніжина.

Наукова новизна і практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що *уточнено* зміст поняття «економічні уявлення», *розширено та доповнено* зміст понять *економічне виховання, економічна культура, економічна свідомість, економічне мислення, економічне життя, економічні відносини, економічна компетентність, економічний досвід, економічна соціалізація.* Розроблено критерії, показники та рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку економічних уявлень; *розроблено та апробовано* систему роботи щодо формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку; *удосконалено* форми і методи роботи педагога в означеному напрямі.

Апробація результатів дослідження. 1) Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку (16-17 листопада 2017 р. НДУ ім. М. Гоголя); 2) Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку» (21-22 листопада 2018 року).

Наукові статті: Олійник В. Формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури / Олійник Вікторія //

Збірник наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта»: за заг. ред. проф. О. Л. Кононко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017 – 247 с. – С.97-102.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 123 ст., основний текст – 72 ст., додатки – 35 ст.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1.Формування економічних уявлень як завдання економічного виховання дітей дошкільного віку

Дошкільний вік є сензитивним періодом розвитку пам'яті, уваги, мови, формування творчих уявлень. Саме в дошкільному віці у дітей формується первинний досвід орієнтування в елементарних економічних уявленнях, формується основа майбутнього економічного мислення. Аналіз дитячих ігор, запитань, розмов свідчать про інтерес дітей до проблем, пов'язаних з економікою. Причинами цього вважається проникнення економіки у життя сім'ї, де дитина стикається з економічними проблемами, які частіше за все обговорюють члени родини.

Теоретичні основи початкового економічного виховання дітей дошкільного віку представлені в педагогічних працях Я.Коменського, Й.Песталоцці, Д.Локка, Ф.Фребеля, М.Монтессорі, К.Ушинського, А.Макаренка, Є.Водовозової, С.Русової, В.Сухомлинського.

Я.Коменський у своїй книзі «Материнська школа» виокремлює *економічне виховання* як доступне дітям розуміння керування домашнім господарством. Починати необхідно тоді, коли діти пізнають своїх близьких. Уже на четвертому та п'ятому році життя дітей слід привчати до охайності, бережливості [24].

В працях Ж.Руссо, Й.Песталоцці ми знаходимо дуже важливі думки, положення, рекомендації по вихованню дітей дошкільного віку, багато із них мають відношення до економічного виховання: уміння працювати, оволодіння практичними навичками, які дають людині життєву стійкість. Й.Песталоцці

вважає, що дитячі навчальні заклади повинні обов'язково включати завдання, що стосуються економічного виховання [34].

А.Макаренко пише, що економічне виховання у педагогічній системі займає одне із провідних місць. Необхідно знайомити дитину з сімейним бюджетом, з потребами сім'ї, перспективами та їх задоволення; необхідно, щоб вона привчалася розумно користуватися речами, не допускати, щоб речі керували нею. Охайність розповсюджується не тільки на речі сім'ї а й на інших людей [31].

М.Малишев, В.Розов і Б.Шемякін вбачають в економічній освіті й вихованні синтез трудового, морального, ідейно-політичного виховання, що може вважатися самостійним напрямком та має свої специфічні цілі, завдання, зміст і перебуває в діалектичному взаємозв'язку з іншими сторонами виховання.

Низка учених, як А.Аменд, І.Барило, М.Єрмоленко, Л.Пономарьов, І.Мельничук розглядають *економічну освіту* та виховання як самостійний напрямок. Л.Горкіна, І.Прокопенко, О.Шпак, при визначенні економічного виховання зауважують, що його основою є формування економічного мислення, свідомості, поведження й інших соціально-психологічні й у виробничо-економічній діяльності й повсякденному житті.

Гносеологічний аспект економічного виховання був розглянутий такими вченими-філософами як В.Демічевим, А.Дроздовим, А.Уледовим, що досліджували проблеми економічної свідомості. Економічну форму суспільної свідомості розглядали також у своїх дисертаціях В.Дудік, В.Попов, що визначили сутність, місце та опорні категорії економічного виховання.

Л. Венгер, О. Запорожець, С. Рубінштейн, аналізуючи пізнавальну сферу дошкільника, зазначають цілісність дитячої психіки, указують на синкретизм дитячих *уявлень* про світ як основну якість дитячого мислення, зокрема особливості розвитку здатності до узагальнень. У психологічному словнику *уявлення* трактується як образ предметів чи явищ, які були попередньо

сприйнятті, а також образ, створений уявою [38]. У психології та філософії *уявлення* визначені як чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності, що зберігається у свідомості людини поза безпосереднім впливом їх на органи чуттів. К. Абульханова-Славська, Б. Величковський, О. Кононко, О. Леонт'єв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн розглядають *уявлення* як процес утворення образу предмета або явища, які в даний момент не сприймаються, але були сприйняті раніше, як розуміння будь-чого, що ґрунтується на досвіді. На відміну від відтворення, *уявлення* не передбачають чіткої часової локалізації в минулому, а стосуються предмета або явища як такого. Психологічним механізмом уявлення (як і пам'яті) є *асоціація* - тобто зв'язок близьких за змістом уявлень. За принципом побудови розрізняють такі основні їх види: *асоціації за суміжністю* (виникають між уявленнями, які відносяться до просторово близьких явищ); *асоціації за подібністю* (виникають між подібними за змістом уявленнями); *асоціації за контрастом* (виникають між протилежними за змістом уявленнями). Види уявлень можна виділити за такими ознаками: *за модальністю*; *за ступенем яскравості*; *за ступенем чіткості*; *за ступенем повноти*; *за ступенем стійкості*.

У дослідженні О. Кононко зазначено, що *уявлення* дошкільників, і передусім старших, адекватно відбивають суперечливість життя взагалі, даючи змогу зростаючій особистості виробити близькі до реалій прогностичні оцінки, схематично, хоча загалом і правильно, оформлювати свої основні наміри й життєві плани [26, с. 7]. Ряд праць Д. Чесноускене, присвячено формуванню в дітей старшого дошкільного віку уявлень про ціну й вартість товарів, грошових знаків. Автор проаналізувала стан економічного виховання дошкільників, виявила особливості прийняття грошових знаків, їхньої купівельної можливості. Нею була розроблена методика ознайомлення дітей старшого дошкільного віку із грошовими знаками, поняттями дорого-дешево, купівельними можливостями грошей залежно від їхньої кількості [51].

Економічні уявлення формуються в процесі *економічного виховання*.

Сучасна педагогіка не дає єдиного визначення поняття економічного виховання і освіти. М.Малишев, Г.Сасова розглядають економічне виховання як оволодіння економічними знаннями і формування потреб і умінь використовувати їх у практичній діяльності. І.Іткін, Н.Кулакова вважають, що основою економічного виховання є формування економічного мислення, свідомості, поведінки, якостей поведінки. Економічне виховання, як відповідальне ставлення до праці, його результатів розглядають дослідники В.Розов, Н.Михалкович.

На думку Г.Шатової, мета економічного виховання дошкільників полягає в тому, щоб розкрити дитині оточуючий її предметний, наочний світ як світ духовних і матеріальних цінностей, як частину загальнолюдської культури у процесі пізнання[52].

Економічне виховання розглядається сучасними науковцями як один з важливих компонентів соціалізації дитини – економічної соціалізації, складовими якої є елементарні економічні знання, сформовані способи поведінки, а також особистісні утворення, які є необхідними для успішної економічної діяльності.

Отже, *економічне виховання* –це організована педагогічна діяльність, спрямована на формування *економічної культури* дітей дошкільного віку. *Економічна культура* - це комплекс уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в економічній сфері суспільства й пов'язані з економічною діяльністю.

На сучасному етапі до проблеми виховання економічної культури дітей дошкільного віку звертаються П.Грана, Є.Колосарева, Л.Болясова. Автори розглядають основні перспективи розвитку економічної культури в соціальному поєднанні, складовими частинами якої є відносини між дошкільниками і дорослими.

Економічна культура передбачає і формування у дошкільників певних моральних та ділових якостей, необхідних для їх майбутньої трудової діяльності: суспільної активності, підприємливості, ініціативності, бережливого ставлення до суспільного добра.

Важливим компонентом економічної культури є *економічна свідомість* – знання основних законів розвитку ринкової економіки, підвищення ефективності виробництва, перебудови її структури. В умовах економічних реформ реформування економічної свідомості підростаючого покоління стає загальним і обов'язковим.

Складником економічної свідомості є *економічне мислення* – здатність до осмислення явищ економічного життя з урахуванням досягнень науки і техніки. Воно сприяє творчому розв'язанню особистістю економічних проблем, конкретних трудових завдань [38].

Розглядаючи проблему формування економічного мислення з педагогічних позицій, Т.Любимова стверджує, що певним чином змінюється погляд на мислення, як на предмет психології й визначається внутрішня якість особистості, яка зумовлює її здатність осмислювати й засвоювати економічні знання, здобуті в результаті опосередкованого, узагальненого й адекватного відбиття дійсності, реалізувати їх у практичній діяльності. Розвиток економічного мислення дітей дошкільного віку передбачає не тільки застосування загальних норм правильного мислення до даного змістовного матеріалу, а й певну орієнтацію в осмисленні соціально-економічної дійсності, яка виникає на основі усвідомлення теоретичного змісту економічних явищ і реалізується в процесі практичної діяльності [30].

Об'єктом економічного мислення є *економічне життя, економічні відносини*, вся господарська практика в цілому. Причому суть економічних відносин виражає не лише виробничий процес, а й проблеми власності, розподілу, обліку і споживання. Б. Дратвер зазначає, що суб'єктом *економічного*

мислення є особистість. Виділяє основні риси економічного мислення: науковість, гнучкість, реалістичність, оптимізм [18].

Діти у дошкільних навчальних закладах отримують початкові уявлення про навколишнє економічне середовище. У них формуються первинна економічна культура та грамотність. У цьому віці передбачено вивчення основних *економічних понять*, з якими діти стикаються у повсякденному житті; навчання дітей дошкільного віку успішно робити вибір та оцінювати його наслідки для себе і для своєї родини, друзів; формування почуття відповідальності за прийняті рішення.

До економічного виховання особливий інтерес може визвати поняття *«щедрість»* як якість особистості, *«потреби»*, *«товар»*, *«гроші»*, *«ярмарок»*, *«ринок»*, *«реклама»* тощо. Так, з поняттям *«потреби»* діти знайомляться, коли мова йде про безпеку, житло, їжу. Одним із завдань формування економічних понять є ознайомлення в доступній для дітей формі з історією виникнення грошей (товар - товар, товар - гроші). Виховання ощадливості у використанні грошей - не рвати, не м'яти, не кидати, зберігати їх у гаманці чи у шухлядці. Варто дати уявлення про те, що люди зберігають гроші не лише вдома, а в ощадній касі, банку. Визначити джерела надходжень грошей, залежність їх кількості від певних умов, вкладеної людиною праці.

Кінцевим результатом формування економічних уявлень у дошкільника є сформованість *економічної компетентності*. Формування економічної компетентності дітей дошкільного віку починається з формування елементарних уявлень з економічної сфери життя (розуміння необхідності праці, функції грошей тощо). Дитина повинна адекватно поводитися у різних ситуаціях, пов'язаних з економічними стосунками, змінювати свою діяльність у залежності від зміни умов та вимог, контролювати себе та узгоджувати свої дії з колективом. З роками дитина набуває *економічного досвіду*.

Н. Грама зазначає, що формування та збагачення первинного економічного досвіду не лише забезпечить дошкільникам наявність елементарних економічних знань, готовність до варіативних дій, спрямованість вольових якостей, але й стане підґрунтям для подальшого самостійного збагачення власного економічного досвіду [11].

Отже, сформований первинний досвід вказує на компетентність дитини дошкільного віку в економічній діяльності життєдіяльності. Чим більше досвідчена дитина, тим легше їй орієнтуватися у повсякденному житті, стикаючись з різноманітними елементарними економічними поняттями, беручи участь у ситуаціях, що склалися, та виконуючи різноманітні соціально-економічні ролі.

Теоретичні і практичні засади педагогічної діяльності у дошкільному закладі повинні зазнати радикальних змін: її складовими мають стати не лише навчання і виховання, а й *економічна соціалізація* особистості. *Економічна соціалізація* дітей як наукова проблема, об'єкт міждисциплінарного наукового дослідження перебуває сьогодні у центрі уваги дослідників. Н. Дудник під економічною соціалізацією розуміє об'єктивний процес засвоєння індивідом економічних поглядів, зразків економічного поведіння, освоєння соціальних ролей, навичок, цінностей, соціальних норм взаємодії [19]. Економічна соціалізація дошкільнят передбачає наявність тісного контакту між дітьми, вихователями та батьками, що сприяє подоланню соціально-психологічних бар'єрів між дорослим і дитиною, полегшує сприйняття дитиною нового матеріалу.

Таким чином, нами було виділено та проаналізовано основні поняття, які складають основу для нашого дослідження. Перераховані вище поняття тісно пов'язані між собою та складають своєрідний причинно-наслідковий ряд, що відображає ймовірні відповідні етапи у формуванні економічних уявлень у дітей дошкільного віку.

1.2. Організація процесу економічного виховання дітей старшого дошкільного віку

Проблемі формування економічних знань, умінь і навичок у процесі вивчення основ різних наук присвячені праці Н.Барило, Г.Гебекова, О.Лосєвої, С.Малініна. Значна кількість робіт, опублікованих А.Амендом розкривають теоретичні й практичні питання економічної освіти й виховання підростаючого покоління. Вони розраховані на вихователів дитячого садка і містять опис передового досвіду економічної підготовки дітей дошкільного віку.

Проблеми економічного виховання досліджувалися в таких працях вчених як А. Аменд, Ю. Васіл'єва, Б. Вульфова, Е. Землянської, М. Рамазова, Н. Толстого, Л. Фридмана та ін., які стверджували, що економічне виховання доцільно починати як можливо раніше. Широта і різноманіття наукових підходів учених дозволяє простежити діяльний, динамічний, логічний, науковий інтерес науковців до дослідження проблеми економічної освіти, економічної соціалізації, виховання і мислення.

Особливий інтерес для нас представляють дослідження Р.Жуковської, В.Нечаєвої, які розглядали проблеми формування економічних якостей особистості. Дослідження цієї проблеми в умовах суспільного виховання в дитячому садку провела Р.Жуковська. При цьому виховувалося в дітей дошкільного віку вміння зберігати необхідні речі й для себе й для інших, не стаючи при цьому рабом речей. Р.Жуковська вказувала, що формувати якість ощадливості дітей потрібно тільки в єдності з родиною [21].

Дослідження Н.Кривошеї було пов'язане з формуванням у дітей дошкільного віку звички дбайливого ставлення до предметів навчальної діяльності, що відбувалося у двох напрямках: збагачення дітей відповідними знаннями й формування досвіду поведінки. У процесі дослідження було встановлено, що економічне виховання дітей дошкільного віку покликане

формувати економічне мислення; виховувати розумні потреби; розвивати дисциплінованість; прищеплювати вміння співвідносити свої потреби з матеріальними можливостями; виховувати бережливе ставлення до природних ресурсів [27].

На думку Г.Гебекова, у процесі економічного виховання важливо формувати у дітей дошкільного віку здорові матеріальні потреби. Однак при цьому вони мають гармонійно поєднуватися з духовними [7].

Н.Дудник виділяє основи економічного виховання дошкільників:

- соціальна значущість проблеми – сучасні економічні умови вимагають необхідності виховання з дошкільного віку та набуття самостійності, діяльності, ініціативності, старанності, економічної компетентності, людяності, що є базою готовності для подальшого дорослого життя;
- формування повноцінної особистості як суб'єкта економічної соціалізації, економічної освіти дітей дошкільного віку, формування основ економічної культури, залучення дітей до дорослої економіки, як одного з чинників економічної соціалізації, яка безмежно впливає на відносини дитини на духовні та матеріальні цінності, становлення економічної соціалізації дітей;
- формування у дітей старшого дошкільного віку економічних знань, усвідомлення дітьми економічних понять [19].

На думку Н.Дудник, формування у дітей економічних знань реалізується через поєднання пізнавальних, теоретичних і практичних компонентів навчання. Причому пізнавальні компоненти створюють не тільки систему фінансових, технологічних, технічних, економічних і правових знань, а й визначають внутрішню культуру людини, формують її готовність до свідомої гармонізації стосунків «Людина – суспільство – природа – економіка» [19].

Об'єктивність змін у економічних відносинах у сучасному соціумі все частіше визначає змістовий спектр питань про розвиток економічних уявлень у дітей дошкільного віку. В умовах сучасних реалій виникають нові форми

стосунків, що потребують адаптації дітей до світу «дорослої» економіки. Економічна соціалізація, яка успішно пройде в дитинстві, сформує подальше ставлення дітей дошкільного віку до різних економічних категорій та понять. Дитина мимоволі зустрічається з економічними поняттями, вона дізнається, що таке «наше», «моє», «твоє», «гроші», «ціна», «дорого», «дешево», «обмін», «заробити», «продати». Відповідно Базовому компоненту дошкільної освіти – державного стандарту дошкільної освіти дошкільникам належить жити в ХХІ столітті, де вони будуть засвоювати нову картину світу, що складається, в тому числі і з економіки.

М. Акишевою були визначені основні принципи формування економічної культури дошкільників:

принцип *доступності* (враховує їх вікові особливості, потреби, інтереси, рівні підготовленості);

принцип *розвиваючого навчання* (правильно визначає провідні цілі навчання: пізнавальну, виховну, розвиваючу. Формує у дошкільнят основи економічних уявлень, виховує любов і інтерес до різних видів професійної діяльності дорослих, розвиває творчі здібності);

принцип *міцності знань* (ефективно реалізовує вимоги вищеперелічених принципів, повторює і закріплює отримані знання, формує вміння і навички, застосовує їх на практиці) [1].

Визначенню особливостей формування первинного економічного досвіду дітей старшого дошкільного віку присвячено дослідження А.Сазонової. Первинний економічний досвід трактується автором як елементарна форма віддзеркалення економічної діяльності, яка є, з одного боку, сукупністю отриманих раніше знань про економічні стосунки і суть економічних понять, сформованих елементарних економічних умінь і навичок, з іншого боку – виступає необхідною умовою для формування цих знань, умінь і навичок. Педагогічними умовами його формування є, на думку автора, наступні:

забезпечення комплексного підходу до процесу економічного виховання, який полягає в комплексному формуванні елементарних економічних знань, умінь, навичок, особистісних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності; серед засобів формування первинного економічного досвіду пріоритет відводиться ігровій діяльності [41, с. 56]. На думку, А.Сазонової, чим раніше розпочати процес формування первинного економічного досвіду, що складається не лише зі знань, але й умінь, навичок та розвинених морально-економічних якостей, тим швидше дитина дошкільного віку адаптується до сучасного життя. Особливо слід звернути увагу на це під час підготовки дитини до школи, де на неї чекають перші покупки в буфеті, оплата проїзду, а отже перші реальні операції з грошима. З огляду на це дорослі повинні зробити все можливе, дитина старшого дошкільного віку почувалася в соціально-економічному середовищі адекватно й комфортно [41].

Н.Грама вказує на те, що механізми забезпечення впродовж всього періоду навчання дитини в гармонійному здійсненні економічної грамоти полягають в єдності змісту, послідовному розвитку елементарних економічних знань, умінь, навичок з постійним ускладненням їх відповідно віку дітей [11, с. 67].

Увесь процес формування первинного економічного досвіду, на думку Г. Григоренко, Р. Жадан, має будуватися таким чином, щоб зосередити увагу вихователів дитячого садка не лише на поповненні знань дітей старшого дошкільного віку у економічній сфері, але й на формуванні вміння використовувати ці знання в процесі власної діяльності. Чим досвідчена дитина, тим легше їй орієнтуватися в повсякденному житті, де вона стикається з різноманітними елементарними економічними поняттями, бере участь у ситуаціях, у яких їй доводиться виконувати ту чи іншу соціально-економічну роль [13].

Для взаємодії та спілкування діти старшого дошкільного віку також мають володіти лексичним запасом економічної спрямованості (поняття про економічні дії: придбати, обміняти; особистісні якості: щедрий, добрий; характеристика товару: дорогий, сучасний). Але старший дошкільник повинен не лише знати ці поняття, але й розуміти їх лексичне значення, щоб самостійно використовувати ці знання в повсякденному житті.

Разом з тим дитина старшого дошкільного віку повинна адекватно поводитися в різних ситуаціях, пов'язаних з економічними відносинами, змінювати свою діяльність залежно від зміни умов та вимог, контролювати себе та узгоджувати свої дії з колективом. Налагодити контакти допомагають:

1. Сформованість особистісних якостей (активність, відповідальність);
2. Наявність вольових, морально-етичних якостей (уміння брати до уваги іншу точку зору);
3. Інтелектуальної здібності дитини.

З огляду на це, стратегію економічного виховання старших дошкільників варто вибудовувати формуванням первинного економічного досвіду в процесі власної діяльності дітей.

Для успішної організації процесу економічного виховання вихователю дитячого садку потрібно:

1. Ознайомити з програмою економічного виховання;
2. Опрацювати основні елементарні економічні терміни (визначити словникове тлумачення та пояснення для дітей, скласти лексичне поле понять);
3. Скласти перспективний план роботи в якому вказати основну мету, завдання, форми та методи роботи;
4. Підібрати методичну літературу;
5. Створити ігри економічної спрямованості;
6. Виготовити наочність;

7. Підібрати художні твори економічної спрямованості;
8. Створити куточок економічного виховання (ілюстрації та посібники за темами, дитячі роботи).

Економічною діяльністю для дітей старшого дошкільного віку може бути спостереження за економічними процесами, виконання соціально-економічних ролей, участь в економічних взаємозв'язках між людьми (обмін, продаж, купівля). Для дошкільників це стає можливим саме в процесі ігрової діяльності, оскільки гра починається з перетворення реальної соціально-економічної ситуації в уявну. Саме тому вихователів дитячого садка слід звернути увагу на основні позиції в організації ігор економічної спрямованості та керівництвом ними:

1. Ігри економічної спрямованості мають збагачувати первинний економічний досвід;
2. Необхідно дотримуватися поетапності впровадження ігор економічної спрямованості в навчально-виховний процес;
3. Вихователів не треба брати на себе провідну роль у грі.

Існує точка зору щодо необхідності початку економічної освіти раніше, а саме з дошкільного і молодшого шкільного віку. Необхідність економічної підготовки з старшого дошкільного віку викликана, насамперед, реформуванням освіти в Україні.

З огляду на те, що праця є провідною економічною категорією, розглядають ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з працею дорослих як засіб початкового економічного виховання дітей.

Вивчаючи дану проблему економічного виховання, ми впевнилися, що в роботі з дітьми старшого дошкільного віку може йти мова про можливість формування лише початкових економічних уявлень. Успішне вирішення проблеми може бути досягнуто тільки при взаємодії з батьками дошкільників. Сім'я – це реальна економіка, в якій старші дошкільники знають усі правила

домашнього господарства, розподілу сімейного бюджету. Саме у сім'ї батьки залучають дітей до сімейного господарства, і старші дошкільники отримують перші навички економічного виховання та економічної соціалізації.

Корисним для формування економічного образу мислення, виховання потреб є знайомство дітей з поняттям бюджету. Одним з основних компонентів, що сприяє з розвитку економічного мислення, економічної культури, є елементарні економічні знання. Саме вони є умовою і засобом ефективної діяльності людини, формують такі важливі якості особистості, як працелюбність, відповідальність, бережливість, самостійність.

Результати економічного виховання, на думку Е.Курак [29, с. 40], будуть виявлятися в усвідомленому ставленні дітей до праці власної, батьків і взагалі до будь-якої праці; у їх поведінці під час вирішення питань ефективності витрачання всіх ресурсів: грошових, одягу і взуття, електроенергії і води, їжі і відходів, часу і здоров'я, свого і всіх членів сім'ї, вихователів, майна дитячого садка; у здатності зробити правильний вибір в певній ситуації, яка пов'язана з економічною діяльністю; у вмінні відчувати себе господарем нарівні зі старшими членами родини, а також відповідального відношення до свого дитячого садочка, до товаришів; у прагненні до підвищення доходів сім'ї.

Отже, процес економічного виховання має гармонійно інтегруватися з усіма напрямками навчально-виховного процесу. Саме тому надзвичайно важливим є формування нового покоління, якому притаманне позитивне сприйняття економічної інформації, що стала невід'ємною частиною життя кожної людини.

1.3. Художня література, як засіб формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку

Художня література є предметом вивчення багатьох психолого-педагогічних досліджень, у яких розкриваються різні аспекти: художня література як жанр мистецтва; особливості сприйняття художнього твору дітьми дошкільного віку; можливості використання художньої літератури як засобу навчання та виховання; методика роботи з дітьми над художнім твором тощо.

Як зазначає Н.Гавриш, виховна та художня цінність літературного мистецтва зумовлена специфікою засобів утілення в ньому художньої уяви, здатної викликати яскраві уявлення про довкілля, впливати на почуття та свідомість людини [6, с. 7]. На основі художніх творів формуються уявлення про незвичайне, фантастичне, вигадане. На думку О.Запорожця, художнє слово захоплює дитину не тільки зовнішньою стороною, а й внутрішньою, смисловим змістом. Дошкільник у сприйманні художнього твору не егоцентричний. Поступово він навчається ставати на позицію героя, подумки йому сприяти, радіти його успіхам та сумувати за невдачі [22, с.76]. Саме це є вихідним положення для вибору художньої літератури та усної народної творчості як одного з основних засобів економічного виховання дошкільників.

Базовий компонент дошкільної освіти серед завдань освітньої галузі виділяє формування у старших дошкільників вмінь орієнтуватися в потоці різноманітної інформації, знаходити, сприймати, аналізувати, оцінювати, виховання читацької культури, творчих здібностей, самостійного аналізу прочитаного [2]. Успішне вирішення цих важливих завдань можливе за умови здійснення економічного виховання дітей дошкільного віку засобом літератури, широкого використання в навчально-виховному процесі високохудожніх творів

літератури та мистецтва, формування на їхній основі естетичних та художніх смаків.

З огляду на це, одне з основних завдань вихователя дитячого садка полягає у формуванні та розвитку естетичних та художніх смаків дітей дошкільного віку. Завдання полягає в тому, щоб знайти найбільш ефективні засоби свідомого впливу на чуттєву сферу особистості з метою економічного виховання. Одним із таких засобів Г.Григоренко, Р.Жадан і виділяють літературу. Жодна сфера діяльності людини не має такого емоційного впливу на дошкільнят, як література. Це основний засіб спілкування між письменником, творцем прекрасного, і тим, хто знайомиться з ним. Але, на жаль, останнім часом, і це відомо кожному вихователю, знизилося у дошкільників помітне небажання читати художні твори. Причина полягає в ряді серйозних проблем, які впливають на літературну освіту дітей дошкільного віку [13].

Щоб позбутися байдужості до вивчення художньої літератури, навчити насолоджуватися художнім твором як мистецтвом слова, залучити до спілкування з письменником, його героями, потрібно виховувати інтерес дітей дошкільного віку до літератури, формувати їхні художні смаки. І робити це треба шляхом створення емоційних ситуацій, атмосфери творчості. Потрібно, щоб дошкільники виступали в ролі дослідників, разом з вихователем проникали у суперечливий і таємничий світ художнього творення. Досягти цього можна завдяки проведенню в дитячому садку літературно-краєзнавчої роботи. Саме література рідного краю виступає важливим чинником відродження духовності, людяності, національної культури.

Вивчення літератури рідного краю формує у дітей дошкільного віку більш чіткі уявлення про всю літературу, про прекрасне в мистецтві, тому має всі можливості для розвитку художніх смаків у дошкільників. Як зазначає З.Болтарович, матеріал рідної місцевості, знання і враження, набуті в процесі літературно-краєзнавчої роботи, полегшують сприймання творів художньої

літератури, допомагають дошкільникам глибше зрозуміти мистецькі цінності, розібратися в багатогранному світі мистецтва. Проведення в дитячому садку літературно-краєзнавчої роботи, розширює світогляд дошкільників, сприяє патріотичному й економічному вихованню, формує художні смаки та уподобання дітей дошкільного віку [4].

Процес формування художніх смаків дітей дошкільного віку під час вивчення літератури рідного краю розглядається нами, як система, яка базується на ретельному відборі для вивчення у дитячому садку найвідоміших місцевих письменників і найкращих їхніх творів, на використанні найефективніших форм і методів читання художньої літератури, на моделюванні різних емоційних ситуацій у процесі вивчення літератури рідного краю.

Аналіз наукових досліджень М.Монтессорі, Ф.Фребеля, Н.Кулакової з цієї проблеми, вивчення практики роботи дитячого навчального закладу привели до висновків, що формування економічних уявлень дітей дошкільного віку засобом художньої літератури буде ефективним, якщо:

- використовувати художні твори на економічну тематику;
- практикувати різні форми, методи і прийоми роботи з літературного краєзнавства;
- створювати умови для широкого залучення дітей дошкільного віку до краєзнавчої роботи;
- розробити систему занять з формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку, засобом художньої літератури.

Досягнення такого рівня впливу художньої літератури на формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку потребує насамперед адекватної цілеспрямованої і систематичної інформації, опори на розвиток у дошкільників інтересу до художніх творів, а також створення ситуацій, коли літературно-краєзнавчий матеріал на економічну тематику діти не тільки вивчають, а й

осмислюють, сприймають як необхідний, близький, самі беруть участь у пошуках цього матеріалу.

Під час сприймання дітьми старшого дошкільного віку художніх творів на економічну тематику у них формуються такі економічні уявлення: ставлення до праці та грошей, бережливості, працелюбності, самостійності та відповідальності. Дошкільнята вчаться бережливо та охайно ставитися до речей, поважати працю дорослих, відповідально та самостійно відноситися до грошових цінностей.

А.Сазонова виділяє чотири групи художніх творів, в яких розкривається зміст економічних категорій, які мають засвоїти діти дошкільного віку. Перша група творів розкриває зміст потреб людини та варіанти їх задоволення (використання грошей, виготовлення товарів, користування послугами, рекламою тощо). До цієї групи належать “Вигідна справа” братів Грімм, “Нове вбрання короля” Г.-Х. Андерсена, “Бізнес Крокодила Гени” Е. Успенського. Твори художньої літератури, які віднесено до другої групи, розкривають зміст і значення праці людей (спеціальності й атрибути їхньої праці), зокрема, це казки О. Пушкіна “Казка про попа і наймита його Балду”, В. Сухомлинського “Ледача подушка”, вірші Б. Бойко, С. Михалкова, О. Пчілки, Ю. Турчини. До третьої групи віднесено твори, що розкривають традиції українського народу й особливості ведення домашнього господарства (планування бюджету, розподіл обов’язків, ставлення до власності тощо). Це народні казки “Убогий та багатий”, “Дід, баба й курочка ряба”, казка К. Ушинського “Бджола та муха” й загадки Н. Григор’євої. Четверта група творів допомагає дітям зрозуміти значення таких морально-економічних якостей особистості, як економність, дбайливість, доброзичливість, практичність тощо. Автор відносить до даної групи твори С. Михалкова, В. Катаєвої, В. Сухомлинського [43]. Зокрема, в оповіданні В. Сухомлинського “Ледача подушка” описується боротьба людини з власними лінощами. Прочитавши дане оповідання дітям, можна зробити

висновок про те, що працьовитість є основою для успішної економічної діяльності. Цій же темі присвячено оповідання “Ремісник і різець”, що розкриває читачам відмінність між поняттями “мистець” та “ремісник”, стимулюючи дітей до творчого підходу до праці. У процесі економічного виховання необхідно звернути увагу на те, щоб під час прийняття рішення на власну користь діти завжди враховували наслідки цієї дії для інших людей.

Вивчаючи художній твір «Хліб і золото» діти старшого дошкільного віку починають цінувати цінність грошей, розуміють, що не все на світі можна купити за гроші. Також дошкільники вчаться бережливо ставитися до інших речей побуту. Діти дошкільного віку усвідомлюють, що гроші можуть приносити зло. Сприймаючи українську народну казку «Розумниця», діти старшого дошкільного віку розуміють цінність розуму, засвоюють економічні уявлення про працьовитість.

Необхідна система художніх творів про економіку і людей, які займаються економічною діяльністю: оповідання, казки-загадки, вірші для розповідей дітям, оповідання-загадки, читання художніх творів, заучування напам'ять.

Художня література та усна народна творчість супроводжує дитину з перших років її життя. Вони є найважливішим джерелом інформації, зберігачем і трансформатором досвіду попередніх поколінь. У процесі пізнання, у результаті власної практичної діяльності формується індивідуальний досвід кожної людини. Чим досвідченіша людина, тим різноманітніша її діяльність, багатшим стає й сформований досвід. Але індивідуальний досвід людини не може бути ізольованим від інших людей. У результаті пізнання людина вступає у взаємодію з іншими людьми, порівнює власний досвід з їхнім та збагачує його за рахунок опанування досвіду попередніх поколінь. Досвід людства складається із сукупності індивідуальних досвідів усіх членів суспільства. Як було зазначено, досвід фіксується в художній літературі та усній народній

творчості. Саме тому дуже важливо включати до навчально-виховного процесу твори художньої літератури та фольклору.

Таким чином, дитина дошкільного віку сприймає літературні та фольклорні твори різних жанрів в єдності змісту та художньої форми; розуміє зміст, ідею твору, володіє засобами передачі образів у різних видах художньої діяльності. Велике значення має підбір дитячої літератури економічного змісту для спільного читання з дітьми дошкільного віку. Спільність вимог дитячого садка і сім'ї, систематична робота з використанням ефективних форм і засобів педагогічного впливу забезпечують позитивний результат в початковому економічному вихованні дітей дошкільного віку.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Економічна освіта – важлива ланка загальної культури дитини, яка передбачає формування економічного мислення, економічних потреб, економічного усвідомленого ставлення до праці, природи, матеріальних цінностей, грошей та вияв цих відносин в окремій діяльності. економічна свідомість забезпечує розуміння економічного життя суспільства.

Одним з основних компонентів, що сприяє розвитку економічного мислення, економічної культури є елементарні економічні знання. Саме вони є умовою і засобом ефективної діяльності людини, формують такі важливі якості особистості, як працелюбність, відповідальність, бережливість, самостійність.

Поява принципово нових технологій, виникнення неіснуючих раніше професій, необхідність кілька разів у житті змінювати спеціальність – все ще сприяє зміни змісту освітніх умов й засобів економічного виховання вже на етапі дошкільного дитинства.

Педагогічний досвід свідчить, що формування майбутньої економічної діяльності людини починається саме в старшому дошкільному віці, оскільки не сформувавши її своєчасно, можуть проявитися негативні якості в поведінці дітей – недбальство, неохайність, байдужість до пошкоджених речей, до книг, іграшок, матеріалів, до ігор та занять; більш того, формуються нерозумні, а іноді й невиправдані потреби, порушується процес правильної ціннісної орієнтації.

Дитина дошкільного віку повинна адекватно поводитися у різних ситуаціях, пов'язаних з економічними стосунками, змінювати свою діяльність у залежності від зміни умов та вимог, контролювати себе та узгоджувати свої дії з колективом.

На наш погляд, необхідно переосмислювати усю стратегію економічного виховання дітей дошкільного віку, взявши за основу діяльнісний підхід. На

перший план повинно вийти не збільшення словникового запасу економічної спрямованості, який у більшості випадків залишається в пасивному мовленні дошкільників, сформованість вольових якостей, але й стане підґрунтям для подальшого самостійного збагачення власного економічного досвіду.

Формування педагогічної компетентності дітей старшого дошкільного віку починається з елементарних уявлень про економічну сферу життя.

Більшість науковців вважають, що економічне виховання виражається насамперед в осмисленому, усвідомленому відношенні до праці людей, навколишнього середовища, результатам праці.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ЕКОНОМІЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методика і процедура констатувального етапу дослідження стану сформованості економічних уявлень дітей дошкільного віку

З метою вивчення сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку, нами був проведений констатувальний експеримент.

Мета констатувального етапу дослідження полягає у розробці методики, визначенні з її допомогою рівнів сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку, впливу сім'ї та закладу дошкільної освіти щодо формування економічних уявлень у дітей.

Завдання експерименту:

1. Визначити критерії та показники сформованості економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.
2. Підібрати діагностичні методи роботи та вивчити стан сформованості економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.
3. З'ясувати роль батьків та вихователів у формуванні економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Об'єктами дослідної уваги є дошкільники, вихователі дошкільних навчальних закладів, батьки дошкільників. В експерименті беруть участь 31 досліджуваний 6-го та 7 - го року життя, 8 вихователів ЗДО (закладу дошкільної освіти), 31 батьків.

Започатковуючи експеримент, нами було визначено *критерії та показники* рівнів сформованості економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку. За основу взяли критерії та показники, розроблені

В.Логіною, К.Ісаєвою, Л.Галкіною та іншими. *Критеріями та показниками* є:

- 1) наявність початкового економічного знання дітей дошкільного віку (про працю дорослих, про професії, пов'язані з економічними відношеннями);
- 2) сформованість елементарних вмінь, навичок (вміння економічно використовувати матеріали при виконанні роботи, ощадливе ставлення до іграшок, предметів побуту);
- 3) наявність відповідних моральних якостей (відповідальність, бережливість, охайність).

На основі вивчення та аналізу проблеми, нами було встановлено, що дієвим засобом для розвитку економічних уявлень у дітей є художня література. Для того, щоб з'ясувати стан сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку, нами були підібрані такі *методи: бесіда, розгляд малюнків, малювання дітьми, спостереження за заняттям, анкетування батьків та вихователів.*

Вивчаючи стан сформованості економічних уявлень старших дошкільників, нами була проведена *бесіда* з дітьми на економічну тематику. Бесіда проводилася після читання дітям художньої літератури. Ми прагнули дізнатися, як дошкільники ознайомлені з економічними поняттями: товар, гроші, банк, економість, бережливість, бізнес і на якому рівні сформовані такі якості особистості: заощадливість, охайність, дбайливість.

Бесіда з дітьми старшого дошкільного віку проводилася індивідуально з кожною дитиною. Вона не перевищувала п'яти хвилин. Дітям старшого дошкільного віку ставилися чіткі, конкретні запитання.

Бесіда 1 «Для чого людям потрібні гроші?»

Мета: дослідити у дітей старшого дошкільного віку економічні уявлення; вивчити сформованість економічних понять; встановити рівень знань дітей про економіку.

Запитання бесіди до дітей:

- Вам потрібні гроші?
- Для чого вони вам потрібні?
- Вам батьки дають гроші?
- Що ви за них купуєте?
- Вам батьки купують дорогі чи дешеві речі?
- Що для вас означає *дорого, дешево*?

З метою вивчення, як діти розуміють категорію «Потреби», ми використовували *малюнки* (зображення різних речей, іграшок, книжок, продуктів, одягу, взуття, солодошів).

Після проведеної з дітьми старшого дошкільного віку бесіди, дітям пропонувалось розглянути малюнки та вибрати для себе п'ять найпотрібніших речей. Даний експеримент проводився індивідуально з кожною дитиною даної вікової групи. При розгляді малюнків та їх обранні на дитину ніхто не тиснув та не пропонував свої ідеї. Діти старшого дошкільного віку, самостійно розглянувши малюнки, обирали лише ті, які їм більш потрібні. Малюнки були чітко намальовані та доступні для віку дітей. Підбираючи малюнки для дітей, ми враховували їх індивідуальні та вікові особливості.

Уміння дітей старшого дошкільного віку вирішувати проблему вибору вивчалось шляхом аналізу *малюнків дітей*. Старшим дошкільникам пропонувалось зобразити предмети, які вони бажають мати («хочу»), і предмети, які вкрай необхідні їм та членам їхньої родини («потрібно»). Ми запропонували старшим дошкільникам намалювати лише двоє речей, які вони хочуть мати, та двоє речей, які потрібні їм та членам родини. Діти малювали самостійно, не питаючи ні у кого поради. На цю роботу відводилось 20 хвилин.

Наступним методом було *спостереження* за дітьми.

Мета: виявити наявність економічних уявлень у дітей в різних видах діяльності.

Результати спостереження фіксувалися на спеціальних бланках (див. дод. А).

Об'єкт спостереження: діти старшого дошкільного віку.

Суб'єкт спостереження: експериментатор.

Предмет спостереження: сформованість економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Вид спостереження: не стандартизоване, зовнішнє, ситуативне, періодичне.

Форма фіксації результатів спостереження: протокол, бланк протоколу.

Здійснено п'ять спостережень за дітьми в процесі занять, ігрової діяльності, під час прогулянки, що дало можливість одержати відомості щодо розуміння дітьми економічних понять, уміння застосовувати їх у різних ситуаціях.

Увага фіксувалась на вміннях дітей використовувати економічні знання в різних видах діяльності.

З метою вивчення ролі батьків та вихователів у формуванні економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку, нами було проведене *анкетування*.

Для визначення рівня відношення батьків до економічної освіти дітей старшого дошкільного віку, ми провели *анкетування батьків* (див. дод. Б).

Мета: вивчити ставлення батьків до економічного виховання їхніх дітей..

Анкета містила 11 запитань, спрямованих на з'ясування сформованості економічних уявлень у самих батьків та їх участі стосовно формування економічних знань у їхніх дітей. Питання включали ставлення батьків та їхніх дітей до грошей та їх витрат, чи ознайомлюють батьки дітей з сімейним бюджетом, які покупки здійснюють тощо. А також цікаво було почути думку батьків щодо формування у дитини економічних уявлень. Коли слід розпочинати дану роботу.

Ми звернули увагу на ціннісні орієнтації батьків з даного питання, встановили рівень уявлень дорослих про економічну освіту дітей. Нас цікавила міра і характер допомоги дитині з боку дорослого, узгодженість між уявленням різних дорослих про сформованість економічних уявлень і реальною практикою поведінки батьків.

Для визначення рівня обізнаності з даною проблемою та визначенні методів, які використовують педагоги у роботі з дітьми, була розроблена *анкета для вихователів* (див. дод. В). У опитуванні взяло участь *шість* вихователів. Підбираючи систему запитань для вихователів, враховувались програмові завдання освітньої програми розвитку і виховання дітей дошкільного віку «Українське дошкілля».

Мета анкети для вихователів: дослідити характер економічних понять, за допомогою яких вихователь звертається до дітей; виявити систему роботи по формуванню економічних уявлень, яку проводять вихователі з дітьми старшого дошкільного віку.

Запитання анкети дозволяли виявити рівень знань вихователями та дітьми економічних понять, форми роботи, що проводили вихователі з метою формування економічних понять у дітей, думку педагогів про роль батьків у даному процесі.

Для обробки та аналізу зібраних матеріалів використано *методи математичної статистики*.

Таким чином, з метою дослідження сформованості економічних уявлень у старших дошкільників було використано цілий комплекс методів, кожний з яких доповнював попередній, а всі разом дозволяли одержати цілісну характеристику досліджуваного явища, впливів сімейного та суспільного виховання на формування економічних уявлень у старших дошкільників .

Взаємодоповнюваність і різноманітність методів дослідження дають підстави говорити про ефективність та об'єктивність здобутої інформації.

Оскільки наступний метод конкретизував та поглиблював одержані матеріали під час попередніх методів, допомагав глибше вивчити явище, яке досліджувалось.

2.2. Характеристика рівнів сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку

Одним із методів нашого дослідження у роботі з дошкільниками був метод *бесіди*. Аналіз відповідей дошкільників під час бесіди показали, що більшість дітей розуміють цінність грошей, для чого вони потрібні, виявляються спроби використання економічних понять. Усі діти дали стверджувальну відповідь щодо запитання, чи потрібні їм гроші. Біля 65% дітей прагнуть придбати собі за гроші іграшки, солодощі, дівчатка надавали перевагу красивому одягу; 35% дошкільників, крім задоволення своїх потреб, турбувалися і про братиків та сестричок, своїх батьків, мріяли купити їм подарунки. Стосовно дорогих та дешевих товарів, думки дітей теж розділилися. Більшість з них зазначили, що батьки намагаються придбати їм хороші речі, інколи не вистачає грошей, тоді купують дешевші. 12% дітей заявили, що батьки отримують малу зарплату і тому дорогі речі вони купити не можуть. Тобто дошкільники орієнтуються у цінності грошей, їх призначенні, розуміють поняття «дешево», «дорого».

Подібні результати були і при *розгляданні малюнків* щодо розуміння дітьми категорії «Потреби». Результати свідчать, що більшість дітей старшого дошкільного віку не мають уявлення про первинні потреби і тому вибирали, як правило, лише іграшки, солодощі, тобто зосереджували увагу на другорядних потребах. Вибираючи предмети, старші дошкільники не замислювалися про необхідність речей першої потреби. Запитуючи у дітей, чому саме такі предмети вони обрали, старші дошкільники не замислюючись відповіли, що саме ці предмети їм найбільш потрібні. Ми запропонували обрати потім інші предмети побуту, але діти старшого дошкільного віку не стали змінювати свій вибір. Вони спирались на те, що саме батьки повинні відповідати за інші їх потреби.

Під час *малювання предметів*, які діти бажають мати і предметів, які вкрай необхідні їм та членам їхньої родини, більшість старших дошкільників намалювали м'яч, ковзани, морозиво, іграшки. А менша половина дітей зобразили речі, які потрібні їх членам родини – телевізор, комп'ютер, гардероб, машина.

Аналіз виконання завдань дозволили виявити наступне: при виконанні завдань меншість дітей виявляли економічні уявлення, у разі необхідності звертались за допомогою дорослого і конструктивно використовували допомогу. Більшість дітей часто звертались за допомогою дорослого, так і не доклавши зусиль для вирішення завдання, допомогу дорослого використовували не конструктивно, часто зверталися за допомогою зіткнувшись навіть з незначними проблемами у вирішенні поставлених завдань, не проявляли економічні уявлення. Несформованість уявлень про обмеженість та вибір призводить до вирішення проблеми лише з позиції особистісних інтересів.

Провівши спостереження за дітьми під час заняття, ми отримали наступні результати. На інтегрованому занятті «Зайці на ярмарку» (див. дод Г) 45 % дітей не усвідомлювали, що це заняття на економічно тематику. Рахуючи гроші, старші дошкільники не задумувалися, що гроші – це економічна категорія. Дошкільники відповідали на запитання нечітко та коротко. У своїх відповідях вони не використовували економічні поняття. Наочний та роздатковий матеріали використовували як іграшки, а не економічні потреби. У дітей було виявлено не сформованість таких економічних уявлень: охайність, бережливість, економність. Старші дошкільники на заняттях з економічною тематикою поводити себе невпевнено. Це свідчить про нульовий рівень знань дітей про економічні уявлення. 33 % дошкільників намагалися пов'язати гроші з потребами людини, розуміли їх цінність, вміли рахувати, відповідали на запитання вихователя, інколи потребували допомоги при називанні

економічних понять. Решта дітей 22 % орієнтувалися у економічних категоріях, легко відповідали на запитання. вживали економічні терміни і добре їх розуміли. На наступних заняттях половина дошкільників не використовували свій попередній економічний досвід.

Спостереження за *ігровою діяльністю* дало можливість виявити, що біля 20 % дітей з інтересом ставилися до економічної сфери життя, із захопленням брали активну участь у різноманітних імпровізованих соціально-економічних ситуаціях; під час спілкування з однолітками доцільно вживали слова економічної спрямованості; відстоювали власну точку зору, але прислухаючись та враховуючи погляди інших дітей; швидко реагували в нестандартній ситуації, приймали адекватне рішення та майже завжди доводили розпочату справу до кінця; під час ігор поступалися власними бажаннями та інтересами заради виконання даної обіцянки чи задля досягнення спільної мети. У 35 % дітей констатувалася наявність нестійкого інтересу до економічної сфери життєдіяльності людей, який без подальшого зацікавлення та мотивації швидко згасав. Ці діти охоче брали участь у грі, але не прагнули лідерства; в ігровій діяльності в основному діяли залежно від ситуації, але намагаючись не відходити від стереотипів у поведінці; розуміли значення більшості елементарних економічних понять відповідно до власного віку, але не завжди їх використовували в активному мовленні; проявляли достатньо розвинені для свого віку інтелектуальні здібності; власні бажаннями та інтереси ставили вище за досягнення спільної мети. І було виявлено значний відсоток дітей (45%) для яких характерними були такі прояви: епізодичний інтерес до ефектних та цікавих сторін економічних процесів; індиферентне ставлення до нового, пов'язаного з економічною сферою життєдіяльності. В іграх економічної спрямованості такі дитини часто були осторонь, а коли грали разом з усіма, намагалися не потрапляти до центру уваги; у будь-якій діяльності не виявляли ініціативи, завжди обирали найлегші завдання та найпростіші шляхи їх

розв'язання; не виявляли цікавості до пошуку іншого варіанту дій. Діти інколи демонстрували негативне ставлення до економічної сфери життєдіяльності, що виявлялося в небажанні збільшувати власний запас знань економічної спрямованості, брати участь у колективних іграх. Відповідно, незнання та нерозуміння більшості понять спричиняло виникнення негативного ставлення до всього, з чим пов'язана економічна сфера життєдіяльності.

Проаналізувавши результати проведеного дослідження, за попередньо виділеними критеріями та показниками, нами було визначено рівні сформованості економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку: *достатній, середній та низький (табл. 2.1.)*.

Таблиця 2.1.

Якісно-кількісна характеристика рівнів сформованості економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку

Рівні	Характеристика рівнів	Кількісний розподіл (%)
<i>Достатній,</i>	Діти з інтересом ставляться до економічної сфери життя, знають економічні поняття (товар, гроші, праця, професії); беруть активну участь у різноманітних імпровізованих соціально-економічних ситуаціях; під час спілкування з однолітками доцільно вживають слова економічної спрямованості. Уміють виділяти найбільш суттєві ознаки об'єктів і явищ економічного життя, уявляють різні потреби людини, володіють правилами поведінки в побуті. Визначають послідовність трудових дій дорослих, проявляють відповідальність, бережливість, охайність. Застосовують отримані економічні знання в змістовній ігровій діяльності.	19% -

<i>середній</i>	<p>Діти проявляють нестійкий інтерес до економічної сфери життєдіяльності людей, мають правильні, але не достатньо повні уявлення про деякі економічні поняття. Розуміють значення більшості елементарних економічних понять відповідно до власного віку, але не завжди їх використовували в активному мовленні. Дошкільники можуть систематизувати знання про об'єкти і явища економічного життя, уявляють потреби людини, але мають труднощі у диференціації понять, що мають певні ознаки; не завжди, залежно від ситуації, проявляють відповідальність, бережливість, охайність. Частково використовують економічні уявлення у грі.</p>	33
<i>низький</i>	<p>Діти мають епізодичний інтерес до ефектних та цікавих сторін економічних процесів; проявляють індиферентне ставлення до нового, пов'язаного з економічною сферою життєдіяльності людей. Мають неповні, помилкові економічні уявлення, зазнають труднощів в характеристиці понять. Часто демонструють негативне ставлення до економічної сфери життєдіяльності, що виявляється в небажанні збільшувати власний запас знань економічної спрямованості, брати участь у колективних іграх. Відсутнє уміння знаходити відмінності за ознаками істотними і неістотними. Такі моральні якості, як відповідальність, бережливість, охайність практично відсутні. Не можуть використовувати економічні знання в ігровій діяльності.</p>	48

Отже, аналіз результатів проведеного дослідження дає нам можливість говорити про те, що в основному діти старшого дошкільного віку володіють економічними термінами, але не завжди вміють ними користуватися в процесі життєдіяльності. Однак, незначна кількість дітей легко і невимушено уміють виділяти найбільш суттєві ознаки об'єктів і явищ економічного життя, уявляють різні потреби людини, володіють правилами поведінки в побуті. Майже половина дітей мають неповні помилкові економічні уявлення, зазнають труднощів в характеристиці понять. Часто демонструють негативне ставлення до економічної сфери життєдіяльності, що виявляється в небажанні збільшувати

власний запас знань економічної спрямованості, брати участь у колективних іграх.

Тому з результатів дослідження можна зазначити, що більшість дошкільників (48 %) мають *низький рівень* сформованості економічних уявлень, не достатньо проявляють ініціативність і активність у видах діяльності, часто звертаються за допомогою дорослого, так і не доклавши зусиль для вирішення завдання. Саме це є підґрунтям для розробки системи роботи щодо формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку. Теоретичний аналіз сучасної наукової літератури дозволив нам виділити художню літературу як один з ефективних засобів формування економічних уявлень у дошкільників. Наступний етап нашого дослідження буде спрямовуватись на розробку системи роботи щодо формування економічних уявлень у дітей засобами художньої літератури та її апробації на практиці в конкретному ДНЗ.

2.3. Вплив сім'ї та закладу дошкільної освіти на формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку

Іншою важливою ланкою нашої роботи є вивчення впливу батьків та педагогів на формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку.

Для з'ясування даної проблеми, ми провели анкетування батьків та вихователів.

Аналіз відповідей батьків на запитання анкети дозволив виявити наступне:

Стосовно першого запитання, а саме відношення до грошей батьків і дітей, майже 70% батьків заявили, що вони докладають великих зусиль на роботі, щоб заробити гроші за свою працю, тому ставляться до них бережливо з заощадженням, знають їм ціну. Не витрачають їх на всілякі речі, без яких можна обійтися, цінують свої гроші і ставляться до них з повагою. Таке ставлення до грошей змушує батьків планувати свій бюджет, свої витрати, але водночас, не скупитися при потрібних покупках і не шикувати даремно. Цьому навчають і своїх дітей. Розповідають їм про ціну грошей, про те, що можуть придбати дитині зараз, а що пізніше. Таке пояснення дітям, на думку батьків, застереже від дитячих істерик, пов'язаних з вимогою купити ту чи іншу річ. Інша частина батьків (30%) не придали великого значення вартості грошей, зазначивши, що гроші є для того, щоб їх витратити. Це дає підстави говорити про те, що дана категорія батьків не прикладає великих зусиль щодо свого заробітку. Більшість з них – це підприємці, у яких налагоджений бізнес і вони отримують чималі прибутки. Діти так само, як і їх батьки не знають ціни грошам, вимагають у батьків придбати різні покупки, іграшки, про які на другий день забувають, а батьки виконують їхні прохання.

На запитання, чи дають батьки кишенькові гроші дітям, всі зазначили, що дають, тільки озвучили різні суми. Стосовно довіри грошей дітям, відповіді

батьків були різні: 25% батьків зазначили, що довіряють, 45 % - частково довіряють, а 30% - не довіряють, тому не дають великі суми. Витрати дітей теж різні, більшість з них витрачають гроші – на солодощі, якісь дрібнички (дівчатка – на кольорові резинки, ручки, кошельки, магнітики; хлопчики – на різні смайлики, брелки, дрібні іграшки військової тематики тощо). Дорожчі іграшки батьки купляють самі разом з дітьми, а також одяг і інші речі, необхідні дитині.

Більшість батьків зазначили, що діти розуміють їх матеріальний стан, тому у тих сім'ях, де заробітна плата невелика, діти обмежуються дешевшими речами і розуміють, що дорогі речі батьки купити не можуть.

Всі батьки зазначили, що вже з дошкільного віку слід формувати у дітей економічні уявлення.

Більшість батьків вважають свою дитину економічно сформованою, решта вказують, що у їхніх дітей не сформовані економічні уявлення. Батьки виявили необізнаність у характеристиці економічних понять, не знають прийоми формування економічних уявлень, більшість дорослих не надають значення навичкам прояву економічних понять, покладають вирішення даного питання на заклад дошкільної освіти. Виявлено також, що у більшості випадків батьки керуються звичкою надавати дітям передчасну допомогу, опікувати їх, підказувати й показувати спосіб дії. При цьому ніхто з дорослих не відзначає, що дитина залишає окремі завдання незакінченими. Це дає підстави припустити, що їх відповіді недостатньо об'активні, скеровані бажанням прикрасити реальний стан речей.

Співставивши відповіді дітей та батьків, можна чітко провести паралель, якщо батьки приділяють увагу економічному вихованню дітей, то і діти володіють умінням розпоряджатися грошима, знають їм вартість. І навпаки – батьки, які не задумуються над ціною грошей, легко їх витрачають показують приклад і своїм дітям, які їх наслідують.

Провівши *анкетування з вихователями*, ми з'ясували, що всі вихователі знають економічні поняття та розробляють систему роботи по формуванню економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку на достатньому методичному рівні. Вихователі вважають, що слід починати формувати економічні уявлення у дітей з 5-го року життя. При плануванні даної роботи, керуються програмовими вимогами, використовують наявні у ЗДО методичні посібники, статті, опубліковані у фахових журналах «Дошкільне виховання», «Вихователь-методист дошкільного закладу», «Дошкільний навчальний заклад» та ін.

На запитання «Які економічні поняття знають ваші вихованці?», більшість вихователів затруднялися дати відповідь. Називали тільки такі терміни як «гроші», «каса», «товар».

Щодо формування економічних уявлень у дітей, надавали перевагу таким формам роботи як заняття, ігрова діяльність. Стосовно термінів проведення даної роботи, то більшість вихователів зазначили, що дана робота проводиться систематично в процесі ігрової діяльності, а заняття проводять згідно планування. Перевагу надають інтегрованим заняттям, сюжетно-ігровим.

Щодо зацікавленості дітей даною проблематикою, всі вихователі зазначили, що більшість дітей проявляють інтерес до економічної тематики, але значна частина дошкільників виявляють байдужість і незацікавленість.

Всі педагоги зазначили, що батьки теж повинні вдома проводити роботу по формуванню економічних уявлень своїх дітей. Тобто, має бути налагоджена співпраця ЗДО і батьків в означеному напрямку.

Щоб зацікавити дітей щодо засвоєння економічних понять, більшість педагогів пропонують використовувати цікаві ігри на економічну тематику. Всі з них зазначили сюжетно-рольові ігри «Магазин», «Похід в зоопарк», «Поїздка до моря» тощо. Тільки незначна частина педагогів (32%) виділили художню літературу як ефективний засіб формування економічних уявлень у дітей.

Отже, результати даних анкетування батьків виявили необізнаність з даного питання, гальмування вікової потреби у формуванні економічних уявлень. Результати аналізу відповідей педагогів виявили недоліки у застосуванні методики формування економічних уявлень у старших дошкільників.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Комплексна методика констатувального етапу дослідження забезпечила обґрунтоване діагностування стану сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку. Уможливила виділення нами рівнів сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку та дала підстави для характеристики кожного рівня.

На основі узагальнення наукових джерел, критеріями та показниками сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку були: наявність початкового економічного знання дітей дошкільного віку (про працю дорослих, про професії, пов'язані з економічними відношеннями); сформованість елементарних вмінь, навичок (вміння економно використовувати матеріали при виконанні роботи, ощадливе ставлення до іграшок, предметів побуту); наявність відповідних моральних якостей (відповідальність, бережливість, охайність).

На основі розроблених критеріїв та їх показників, нами було визначено рівні сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку: *достатній, середній, низький*.

Встановлено, що дошкільників, які мають достатній рівень – 19%; середній – 33 % і низький – 48 %. Наявність дошкільників із низьким рівнем сформованості економічних уявлень актуалізує необхідність посилення уваги педагогів і батьків до формування в них даної якості.

З'ясовано, що на формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку мають значний вплив педагоги закладу дошкільної освіти та батьки.

Співставлення результатів анкетування засвідчує, що педагоги і більшість батьків небайдужі до даної проблеми, перевагу надають іграм на економічну тематику, намагаються сформувати у дітей економічні уявлення, створити для цього сприятливі умови.

Порівнявши відповіді дітей та батьків, можна чітко провести паралель, якщо батьки приділяють увагу економічному вихованню дітей, то і діти володіють умінням розпоряджатися грошима, знають їм вартість. І навпаки – батьки, які не задумуються над ціною грошей, легко їх витрачають показують приклад і своїм дітям, які їх наслідують.

Таким чином, для вирішення даної проблеми має бути чітка взаємодія між закладом дошкільної освіти та батьками, в процесі якої діти будуть засвоювати економічні знання та уміння, які в подальшому стануть для них життєвою необхідністю.

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

3.1. Обґрунтування педагогічних умов формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку

Результати констатувального етапу дослідження показали, що 45% дошкільників мають низький рівень сформованості економічних уявлень, що дало підставу для написання системи роботи з метою покращення даного процесу.

Організуючи формувальний експеримент, ми взяли за основу методичні розробки таких науковців, як М.Акишевої, К.Крутій, Н.Грами, А.Сазонової, Л.Фесюкової та ін. Теоретичний аналіз наукових джерел першого розділу нашої роботи уможливив виділити *педагогічні умови формування* економічних уявлень дітей старшого дошкільного віку. Такими *умовами* є: дотримання програмових вимог щодо формування економічних уявлень у старших дошкільників засобами художньої літератури; читання казок та оповідань на економічну тематику; проведення занять на економічну тематику з використанням художнього слова.

Під педагогічними умовами ми розуміємо чинники, які сприяють, активізують роботу педагогів у даному напрямку. Створюють відповідну атмосферу для ефективного формування у дітей економічних уявлень.

Визначаючи стратегію формувального етапу дослідження, ми вбачали загальну систему дій, спрямованих на розвиток даного явища у дошкільників.

Змістом даної стратегії було визначення відповідного плану реалізації експериментальної роботи у визначеному закладі дошкільної освіти та

відповідній групі дітей, де здійснювався констатувальний етап.

Обґрунтовуючи педагогічні умови, виділені нами, слід зазначити, що важливу роль у цьому процесі відіграють педагоги та батьки. Тому наша стратегія формування експерименту буде передбачати і роботу з дорослими.

У Базовому компоненті дошкільної освіти, в освітній лінії «Дитина в світі культури», наголошується на тому, що дитина повинна мати уявлення про заощадливе ведення домашнього господарства, вміти ощадливо ставитися до речей, грошей; розрізняти соціальні ролі «покупець», «продавець», поняття «товар», «гроші», «заощадливий», «недбайливий»; використовувати різні предмети за призначенням, дбайливо до них ставитися, дотримуватися умов догляду і зберігання; застосовувати елементарні економічні поняття; ощадливо ставитися до речей, грошових коштів [2, с. 15].

У освітніх програмах «Дитина в дошкільні роки», «Впевнений старт», «Українське дошкілля» висвітлені завдання з економічного виховання дітей старшого дошкільного віку. Зокрема у програмі «Дитина в дошкільні роки», у розділі «Економічна освіта» напасано, що у дошкільників потрібно формувати уявлення про потреби людини та способами їхнього задоволення, товар, економне використання ресурсів та ознайомити з самим поняттям «ресурси» [28].

У розділі «Основи економічної культури» програми «Українське дошкілля» зазначається, що дітей слід знайомити з економічними поняттями, які найчастіше використовуються у побуті; вчити дітей знаходити економічні явища в довкіллі, художніх творах; виховувати ціннісне ставлення до продуктів їхньої діяльності. Формувати уявлення про потреби сім'ї; вчити розуміти відмінність між словами “хочу” та “треба”; вчити дітей знаходити застосування речам, які вийшли з ужитку; ознайомлювати із вторинною переробкою речей та відходів промисловості; розширювати знання про значення тепла, світла, газу в житті людини, економне їх використання [36].

У Програмі розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» (2017 р.) в розділі «Пізнавально-дослідницька діяльність» говориться про права споживача, формування у старших дошкільників основ споживчої культури [33].

Аналіз програм з економічного виховання дозволив виділити основні елементарні економічні поняття, ознайомлення з якими відбувається в дошкільному віці. Їх можна розподілити на групи: ключові економічні поняття, що називають процес економічної діяльності, економічне явище, предмет або об'єкт (чек, обмін); поняття економічної діяльності (придбати, обміняти); базові характеристики економічного стану людини (щедро, добро); поняття економічних дій, товарів та послуг (дорогий, сучасний).

Отже, серед основних економічних категорій, доступних для дітей дошкільного віку, зазначимо такі: потреби, праця, професії, товар, послуга, бартер, гроші, бюджет, ресурси, реклама.

Наступна педагогічна умова передбачає використання у роботі з дітьми казок та оповідань на економічну тематику. Економічною можна називати казку, яку можливо проаналізувати із соціально-економічного погляду. Про використання казки у закладі дошкільної освіти писало багато науковців, зокрема, А. Богуш, Н. Гавриш, Т.Ушакова – з метою розвитку мовлення; В. Новикова, К. Щербакова – математичного; О. Козлова, А. Смоленцева - трудового виховання тощо. Використанню казки у економічному вихованні дітей присвячені роботи Л. Книшової, О. Меншикової, Т.Попової, А.Сазонової.

Казка є доступним жанром для дітей, у композиційному відношенні дуже лаконічна. Цілісність казки забезпечується реальністю життя, точністю зображуваних характерів, учинків персонажів, вибором конкретних слів та інтонації для передачі змісту. Розкриваючи зміст роботи з економічного виховання старших дошкільників, слід зазначити, що з даною віковою категорією дітей використовують фантастичні та соціально-побутові казки.

Зокрема, фантастичні казки відображають надзвичайно ранні ступені розвитку виробництва, у них збережено сліди родового побуту й ранні форми землеробства, сімейних стосунків і мислення [46, с. 6].

Як зазначає А.Сазонова, побутові казки мають свої сюжети, їхні герої живуть у реальному світі та перемагають лише завдяки розуму, працьовитості й доброзичливості. У такій казці завжди описано соціальний та майновий стан героїв (селянина, бідняка, наймита, солдата) [43]. Дитина засвоює знання про те, що не завжди багатство позитивно сприяє на формування позитивних моральних якостей людини. Є добрі, чуйні люди, які проживають у бідності, недоїдають, але мають добре, чуйне серце.

Так, наприклад, у казці «Як чоловік і ведмідь газдували» описується кмітливість працьовитого чоловіка, котрий провчив ведмедя, який хотів, нічого не зробивши, жити в достатку. Тому більшість казок навчають бути доброзичливими, чуйними до людського лиха, завжди допомагати близьким, не зважаючи на матеріальне та соціальне становище.

У роботі зі старшими дошкільниками використовують і авторські казки, зміст яких розкриває основні економічні категорії в цікавій та доступній для дитячого сприйняття формі. Так, наприклад, різновиди потреб і шляхи їх задоволення розкриваються в таких казках: К. Ушинський «Гуси» (потреба в їжі, безпеці, турботі, особливості роботи фермера), брати Грімм «Бременські музиканти» (потреба в житлі, спілкуванні), К. Чуковський «Телефон» (різновиди потреб, потреба в їжі, відпочинку), О. Пушкін «Казка про рибалку та рибку» (різновиди потреб, зміна потреб від можливостей, їх обмеженість). «Праця» - як економічна категорія розкривається в багатьох казках: О. Пушкін «Казка про попа і наймита його Балду» (переклад М. Рильського), В.Одоєвський «Мороз Іванович», К. Ушинський «Бджола та муха» тощо.

У закладі дошкільної освіти, крім казок, широко використовуються оповідання з метою формування у дітей економічних уявлень. Зокрема, у

оповіданнях Г. Хоткевича [49] розкриваються економічні категорії «бідність» та «багатство», формуються уявлення у дошкільників про те, що не все вирішують гроші. Зміст оповідання І.Волосевича «Про хлопчика» [5], розкриває повчальну пригоду хлопчика, в результаті якої він навчився робити багато корисного не чекаючи за це винагороду. Багаті на економічну тематику оповідання В.Сухомлинського, які допомагають педагогові сформувати у дітей морально-економічні якості, які в подальшому забезпечать вибір дітьми відповідних форм економічної поведінки. Оскільки працьовитість є основою для успішної економічної діяльності, то саме оповідання «Ледача подушка» даного педагога і присвячене боротьбі з власними лінощами. Тому використання казок та оповідань в освітньому процесі забезпечить формування економічних уявлень у дошкільників.

Ще однією важливою умовою є проведення занять на економічну тематику. Хоча сьогодні така форма роботи як заняття не є основною, але початкові знання дітей доцільно формувати саме на заняттях. Як зазначено у БКДО, заняття залишаються важливою складовою організованого навчання дошкільників і дозволяє комплексно вирішити поставлені перед вихователем і дітьми завдання [2]. Сучасне заняття повинно бути цікавим, нестандартним. Сучасні практики під час вивчення нових та закріплення пройдених тем активно використовуються елементи теорії розв'язання винахідницьких задач. Аналізуючи досвід роботи вихователів О.Коломоєць, Н.Равлюк, Л.Єр'оміної, М.Тимченко можна зазначити, що педагоги казкові сюжети перебудовують так, аби вони розгорталися перед дітьми у вигляді проблемних «економічних» ситуацій, розв'язання яких розвиває логіку, нестандартність, самостійність мислення, комунікативно-пізнавальні навички, здатність орієнтуватися у складних життєвих ситуаціях.

Під час реалізації завдань економічного виховання в дошкільному закладі Л.Єр'оміна виділяє чотири напрями роботи:

- надання знань про працю та про все, що з нею пов'язано;
- ознайомити дошкільників з простими економічними термінами: економіка, бюджет, ціна, гроші, товар, вартість, банк, реклама, власник, конкуренція, продукція, ярмарок та ін.; новими професіями: менеджер, підприємець, бізнесмен, фінансист, рекламодавець, фермер та ін.; з поняттями: дорожче – дешевше, вигідно – не вигідно, виграв, програв, поміняв; людина бережлива, економна, гарний господар;
 - формувати у дітей економічне мислення шляхом залучення дошкільнят в процес сюжетно-рольових ігор, настільно-друкованих, дидактичних; читання художньої літератури;
 - взаємодія ЗДО та сім'ї.

А. Сазонова зазначає, що на занятті з економічного виховання зі старшими дошкільниками з теми «Потреби тварин» вихователь може запропонувати дітям пригадати казки, у яких йдеться про потреби тварин («Коза в заячій хаті», «Рукавичка», «Сірко»). Наводить фрагмент заняття, проведеного з дітьми старшої групи [43].

Ознайомлювати дошкільників з економічними категоріями варто на заняттях з різних розділів програми. У ЗДО з метою систематизації та розширення знань дітей з даної проблематики, раз на тиждень проводиться спеціальне заняття з економіки. Важливим елементом таких занять є ігрова імпровізація, адже саме гра забезпечує органічне практичне входження дитини в економічні відносини. Як зазначає, І.Ярита, під час економічного виховання уявлення дитини перетворюється у переконання, в норму поведінки. Все це передбачає формування зацікавленого ставлення у дітей до економічних знань, умінь, до праці та її результатів [55].

Таким чином, реалізація вище зазначених педагогічних умов сприятиме ефективному формуванню у старших дошкільників економічних уявлень засобами художньої літератури.

3.2. Методика формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку засобами художньої літератури

Констатувальний експеримент показав нам, що у дітей старшого дошкільного віку не сформовані економічні уявлення, у них дуже низький рівень економічних знань. Тому, щоб покращити розуміння економічних понять старших дошкільників, ми провели формувальний експеримент. Ми розробили систему роботи для формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Мета формувального експерименту – сформувати у дітей старшого дошкільного віку економічні уявлення.

Завдання: 1) запропонувати дітям послухати художні твори на економічну тематику;

2) провести ігри економічного змісту;

3) провести з дітьми вправи по формуванню економічних уявлень;

4) розробити систему роботи з педагогами та батьками.

Методи: читання художньої літератури, ігри, моделювання та програвання ситуацій, екскурсія, слухання віршів на економічну тематику, спостереження, прислів'я та приказки, розваги.

Система роботи, яка складала основу формувального експерименту проводилась два рази на тиждень в першу половину дня. Проведення експерименту проводилося на базі експериментальної групи. Структуру формувального експерименту щодо формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку, ми відобразили у вигляді таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Структура формувального експерименту

Робота з дітьми	Робота з дорослими	
Форми та методи роботи	Вихователі	Батьки
Дидактичні ігри, ігри-драматизації, сюжетно-рольові ігри, заняття, читання казок, оповідань, слухання віршів, розваги, програвання ситуацій, бесіда після прочитаного, виставка-продаж речей.	лекції, семінари- практикуми, бюлетні, стенди, консультації, завдання.	Консультації, дні відкритих дверей, пам'ятки, батьківські збори.

Розробляючи систему роботи з дошкільниками, ми прагнули забезпечити виділені нами педагогічні умови, а саме, дотримуватися програмових вимог, використовувати літературу для дітей і на основі сюжетів казок та оповідань організувати дидактичні ігри та ігри-драматизації, проводити заняття на економічну тематику.

Важливою умовою формування елементарних економічних уявлень дошкільників є створення предметно-ігрового економічного середовища, у яке входять такі форми роботи:

1) *Інформаційна:*

а) твори художньої літератури з економічним змістом («Рукавичка», «Колобок», «Колосок», «Казка про рибака та рибку» О.Пушкіна, «Квітка Самоквітка», «Дівчинка і глечик» В.Катаєва тощо);

б) ілюстрації;

в) малюнки.

2) *Діяльнісна:*

а) дидактичні ігри з економічним змістом: «Що кому потрібно для роботи», «Назви професії», «Хто що робить», «Магазин іграшок», «Кому що подарувати».

б) матеріал для ігор - драматизацій: «Троє поросят», «Колобок», «Котячий дім».

в) обладнання для сюжетно-рольових ігор: «Магазин», «Кав`ярня», «Сім`я», «Банк», «Подорож», «Завод».

г) іграшки, які відображають ресурси і результати праці: лялька-пекар і хліб, кравець – плаття.

Система роботи передбачала не тільки накопичення знань, яке відбувається на заняттях з математики, екології, ознайомленні з соціальним та предметним світом, а й застосування їх в ігровій та трудовій діяльності.

Формуванню економічних уявлень старших дошкільників сприяло не тільки спеціальне навчання, а насамперед, збагачення різних видів дитячої діяльності економічним змістом: художньо-мовленнєвої діяльності; театралізованої; математичної; ігрової; трудової; зображувальної.

З метою активізації уявлень дітей про соціально-економічне явище «безробіття», закріплення знань про економічні поняття «прибуток» та «збиток», ми запропонували дітям старшого дошкільного віку пригадати казки «Морозко», «Казка про царицю Економіку», «Вівчар Василько і золоті гори», «Два брати», «Лінива».

Читаючи дітям старшого дошкільного віку художню літературу на економічну тематику, ми звертали увагу дошкільників на сприйняття ними твору. Також наголошували на економічних поняттях: *бережливість, економність, гроші* та ін. Ми сліdkували, щоб під час слухання художнього твору у старших дошкільників формувались економічні уявлення.

Після слухання економічної казки дітям ставилися певні завдання.

Завдання 1.

Тема: Господарське використання водойм. Економічна казка.

До дітей старшого дошкільного віку ставилися такі запитання:

1. Яких тварин ви б запропонували розводити? Виберіть із запропонованих: нутрія, бобер, норка, лисиця, ведмідь, песець, соболь.
2. Які із названих тварин зайві? (Ведмідь. Ця тварина для промислових потреб не вирощується. Нутрія і бобер живиться рослинною їжею).
3. Які із тварин мають промислове значення і в раціоні яких обов'язкове м'ясо? (Норка, лисиця, песець, соболь).

Після прослуховування дітьми старшого дошкільного віку художнього твору «Морозко», ми поставили дошкільникам такі запитання:

1. Кого з героїнь твору можна назвати безробітною?
2. Хто з героїв цієї казки залишився у збитку?
3. Хто отримав прибуток?

Діти більш детально ознайомилися з економічними поняттями: праця, безробіття, гроші, збиток, прибуток.

Після того, як ми прочитали дітям даної вікової групи українську народну казку «Хліб і золото» були поставлені до них запитання:

1. Про що дана казка?
2. Про кого в ній розповідається?
3. Кого ви вважаєте бідним?
4. А кого багатим?

5. Що зробив багатий з хлібом?
6. Як ви вважаєте, чи правильно вчинив бідний?
7. На що багатий проміняв хліб?
8. А, як би ви вчинили?

З метою засвоєння таких економічних категорій, як гроші, збиток, прибуток нами було проведено дидактичні ігри до таких тем «Потреби», «Ресурси», «Праця», «Професії», «Магазин». «Що? Де? Коли?», «Склади слово», «Реклама», «Відшукай синоніми», «Хто швидше», «Товар – гроші, гроші – товар».

Проводячи дидактичні ігри дітям старшого дошкільного віку пропонувались картки з відповідними малюнками, висловлення своєї думки. Метою було удосконалення і закріплення у дітей економічних уявлень, засобом художньої літератури.

При організації сюжетно-рольових ігор дітям старшого дошкільного віку пропонувались проблемні ситуації, розв'язання яких у процесі гри допомагають їм вирішувати економічні потреби. Так, у побутових іграх «Сім'я», «Кав'ярня», «Магазин» діти не тільки відображали стосунки членів родини, але й більш усвідомлено вирішували проблему вибору продуктів, меблів, одягу тощо, розподіл сімейного бюджету, організації відпочинку.

Спостерігаючи за старшими дошкільниками у ході сюжетно-рольових ігор, ми прийшли до висновку, що діти марно тратять гроші, купують непотрібний товар та інші речі, не вміють розподіляти сімейний бюджет. Коли у дошкільників закінчилися гроші, то вони майже не переживали, брали у інших дітей гроші та гралися далі.

У дидактичній грі «Велике прання» виявились такі якості старших дошкільнят: економність, бережливість, раціональність. Діти даної вікової групи, перучи ляльковий одяг економно витрачали воду, засоби для миття, самостійно розподіляли обов'язки.

Ігри-драматизації «Подорож валізи», «Нова краватка поросяти Хрюнтика» сприяли закріпленню понять: «продавець – покупець», «товари – послуги», «споживач – виробники». Формуванню бережливості, самостійності допомагали ігри з праці, на яких діти старшого дошкільного віку вчилися пришивати гудзики, ремонтувати одяг для ляльок, виготовляти різні вироби. Виставка-продаж речей, які виготовляли дошкільники «Нове життя – старим речам» допомогла закріпити поняття «бережливість», «виробник-споживач». Діти даної вікової групи виготовляли різні вироби з відходів та старих речей, продавали їх. Це дозволило закріпити знання старших дошкільників про економне використання ресурсів.

Проводячи дидактичну гру з старшими дошкільниками даної експериментальної вікової групи «Що? Де? Коли?» (див. дод. Г), ми ставили дітям ряд запитань з формування економічних уявлень:

1. Назви яких корисних копалин вживаються для позначення характеру людини? (Золотий, залізний характер).

2. Що означає слово «карбованець»?

3. За скільки на ярмарку дід купив Козу-дерезу, з одноіменної казки? (За три копи).

4. Який економічний зміст ховається у скоромовці?

Пилип посіяв просо,

Просо поспіло.

Пташки прилетіли,

Просо поїли.

(Потерпів збитки).

За допомогою дидактичної гри «Склади слово» (див. дод. Д), ми закріплювали у старших дошкільників вивчені економічні категорії. Дітям пропонувалось кидати кубики з позначеними на них буквами. Ми на демонстраційній дошці виставляли букви, які випадали на кубиках. Потім

пропонували старшим дошкільникам викласти всі можливі слова, які вивчались на заняттях економічної тематики. Перемагає той, хто придумає найбільше слів економічного змісту.

У проведенні дидактичної гри «Реклама» у дітей старшого дошкільного віку формуються елементарні економічні уявлення про рекламу. Спочатку ми дали дошкільникам пояснення слова «реклама». Потім пропонувалось дітям розповісти про новий товар так, щоб домогтися прихильності до нього у людей. Виграє той, хто найкраще прорекламує свій товар.

З метою формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку, ми використовували моделювання та програвання ситуацій економічного змісту (див.дод.Ж).

Ситуація 1. «Продукти на вечерю»

У програванні ситуації брало участь 20-ть дітей старшого дошкільного віку. Ми розділили старших дошкільників на дві групи: одні – продавці, інші – покупці. Ми запропонували дітям нібито уявно сходити до магазину та купити продукти на вечерю.

Ситуація 2. «Економісти»

У програванні даної ситуації участь приймали усі діти даної вікової групи. Ми поставили дошкільникам певні завдання:

1. Скласти казку економічного змісту.
2. Придумати розповідь про банківські операції.
3. Придумати заголовок до казки економічного змісту.
4. Продовжити економічну казку «Про царицю Економіку»

З дітьми старшого дошкільного віку проходила екскурсія до банку. Вона дала змогу простежити за операціями з грошми, як інкасатори привозять та забирають гроші, як люди здають гроші і, як видають їх в касі. Через банкомат люди одержують готівку, але для цього слід мати картку, знати код та перераховувати гроші на рахунок.

З метою дбайливого й господарського ставлення до речей, ми оголосили кожен понеділок у даній експериментальній віковій групі «Днем праці». Діти працювали разом з дорослими, зокрема, і витирали пил з іграшок, ремонтували меблі, мили столи та іграшки. Чистота та порядок у групі викликали у дошкільників захоплення та формували економічне уявлення про охайність.

З метою формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку, ми пропонували дошкільникам слухання та вивчення віршів економічного змісту (див.дод.З): *О. Олесь «Жив собі зайчик», М. Стельмах «Як надворі погтепліло», М.Підгірянкя «Жвава білка», М.Познанська «Мебляр»*. Читаючи вірші економічного змісту, ми наголошували на економічних категоріях.

Також пропонували дошкільникам для вивчення прислів'я та приказки економічного змісту.

Нами було розроблено серію занять на економічну тематику, яку запропонували вихователям для роботи з дітьми (див. дод. К).

З метою формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку, ми проводили розваги на економічну тематику. Такі розваги допомагають узагальнити знання, закріпити їх в ігровій та музичних формах. Розваги економічного змісту ми проводили після роботи по формуванню економічних знань. Вони були такої тематики: «Дітям про податки», «Бізнес у лісі», «День іменинника» давали змогу закріпити та поповнити знання на такі економічні категорії, як бізнес, гроші, податки, бізнес.

Разом з використанням художньої літератури, ми залучали дітей і до трудової діяльності. У ній діти навчились виявляти елементи культури та співробітництва: ставити мету; планувати роботу; передбачати її результат.

У практичній діяльності діти старшого дошкільного віку використовують раціональні прийоми, добирають необхідний матеріал, проявляють прагнення до активного самостійного пошуку дії, вимогливість та критичність в оцінюванні власного результату праці. Вони починають розуміти, що поділ

праці допомагає легше та скоріше виконати домашню роботу, а тому збільшити час на гру.

Таким чином ми формували у старших дошкільників економічні уявлення: економність, бережливість, охайність, працьовитість. Організація цілеспрямованої роботи з економічної освіти дозволяє дітям наблизитись до світу дорослих, збагнути багато життєвих істин: чому дорослі працюють, чому діти повинні допомагати батькам (прибирати, готувати їжу тощо), як порівнювати потреби і можливості, робити свій вибір. Введення дитини старшого дошкільного віку в суть економіки може стати першою сходинкою повноцінної системи економічної освіти, виховання, навчання.

Важливого значення у формуванні економічних уявлень дітей старшого дошкільного віку ми приділили *співпраці з батьками та вихователями*. Ми залучали батьків і вихователів до спільної роботи з дітьми певної вікової групи. Заохочували батьків разом зі своїми дітьми доцільно використовували непотрібні речі. Таким чином у старшого дошкільника формували економічне уявлення щодо економності.

Зароблена власною працею гривня – це радість для всієї сім'ї. А виготовлений чи вишитий подарунок для мами чи тата – це гордість за свою дитину. Сім'я стала помічником у економічному вихованні дітей дошкільного віку – все те, чому навчали у дитячому садку, закріплювалось і перевірялось удома.

Однією з ефективних форм залучення батьків до економічного виховання є *спеціальні завдання* для них, залучати малюка до розподілу бюджету сім'ї тощо.

У роботі з батьками та вихователями використовували різні форми та методи роботи: *лекції, семінари-практикуми, стенди, пам'ятки, консультації, бесіди, завдання*. Для вихователів була підготовлена *лекція* «Економічне виховання дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти» (див.

дод. Л), яка була прочитана на педагогічній раді. Підготовлено *семінар-практикум* (див. дод. М), метою якого було формування здатності у педагогів щодо використання сучасних методів розв'язання завдань економічного виховання дітей, стимулювання творчих умінь і навичок.

Ми ставили за мету підготувати до реалізації особистісно-орієнтованої взаємодії батьків з дітьми. Один раз на тиждень під час проведення педагогічної години, нами проводились *загальні і індивідуальні консультації* (див. дод. Н) для батьків з питання формування економічних уявлень, виконувалась *індивідуальна робота з батьками* з виявлення необхідних методів для формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Мета проведення загальних консультацій – познайомити батьків з завданнями початкового економічного виховання дошкільників. Вибираючи теми, ми враховували економічні знання батьків, їх життєві інтереси та індивідуальні особливості. Тому тематику повідомлень для батьків ми вибирали таку: «Роль сім'ї у вихованні бережливого ставлення дитини до суспільних речей», «Чи потрібні дошкільнику кишенькові гроші?», «Про залучення дітей до планування сімейного бюджету в економічному вихованні», «Які трудові обов'язки повинні бути у Вашої дитини?»

Для батьків було підготовлено *пам'ятки* (див. дод. О), в яких наголошували батькам, що вони мають розповідати дітям про своє матеріальне становище, формувати уявлення дітей про вартість речей, вчити своїх дітей ощадливості тощо.

Аналізуючи проведення формувального експерименту, слід зазначити, що успішність навчання дітей залежала від доцільності вибраної методики, яка будувалася у відповідності з віковими особливостями дітей старшого дошкільного віку, характеризується використанням різноманітних завдань, що поступово ускладнюються. Комплекс методів та прийомів при роботі з дітьми старшого дошкільного віку, вихователями й батьками дають добрий ефект у

здійсненні завдань початкового економічного виховання старших дошкільнят. Діти засвоювали роль та функції грошей у суспільстві.

Отже, ми вважаємо, що в розробленій нами системі роботи підібрані форми і методи, які є найбільш дієвими для формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури.

3.3. Оцінка ефективності системи формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку засобами художньої літератури

Завершальним етапом дослідно-експериментальної роботи був контрольний етап експерименту.

Мета контрольного експерименту: оцінити ефективність системи роботи з формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури.

Завдання:

- 1) визначити ефективність експериментальної методики;
- 2) здійснити порівняльний аналіз рівнів сформованості економічних уявлень дошкільників.

Під час констатувального експерименту ми встановили вихідний рівень економічного виховання дітей старшого дошкільного віку, на контрольному етапі дослідження ми порівняли рівні сформованості економічних уявлень дошкільників даної групи.

В заключному етапі дослідження нами було проведено контрольний зріз для виявлення ефективності методики формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Контрольний етап дослідження було проведено після завершення роботи з використанням занять, спрямованих на формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури. Дітям експериментальної групи пропонувалось виконати завдання аналогічні при проведенні констатувального етапу дослідження.

При використанні аналогічних методів і завдань, ми проаналізували їх результати і порівняли кількісні дані, зробивши певні висновки про динаміку розвитку економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Провівши повторно *бесіду* з дітьми щодо вивчення питання «для чого потрібні гроші», ми отримали наступні результати. Усі діти стали розуміти цінність грошей, аргументуючи це важкою працею своїх батьків. Збільшився відсоток дітей, які стали проявляти турботу про своїх близьких, купуючи їм подарунки на різні свята, особливо на день народження. Це говорить про те, що особисті потреби дитини відійшли на друге місце. Якщо на попередньому етапі було тільки 35% дошкільників, які прагнули придбати подарунок для своїх рідних, то після формувального етапу таких дітей збільшилось до 68%. Решта (32%) все-таки надавали перевагу собі, задовольняючи власні потреби. Щодо дорогих та дешевих речей, думки дітей практично не змінилися. Пояснення стосовно покупок та цінності речей дошкільники пов'язували із матеріальним становищем їхньої сім'ї. Залишились ті самі 12% дітей, які аргументували свою відповідь тим, що їхні батьки отримують малу заробітну оплату, тому не можуть дозволити собі купити дорогі і гарні речі для них. Звісно, ми не могли вплинути на це явище. Однак, позитивним є те, що діти розуміють це і не вимагають від своїх батьків того, чого придбати вони не можуть.

Визначаючи розуміння дітьми категорії «Потреби», ми відмітили певні позитивні зрушення, оскільки більшість дітей стали правильно визначати первинні потреби і серед малюнків вибирали зображення, які відповідають їм.

Це матеріальні потреби в їжі, одязі, житлі, предметах побуту. Що стосувалося їжі, то майже 80% дошкільників вибрали корисні продукти, решта дітей надали перевагу солодощам. 20% дошкільників надавали перевагу таким потребам, як покупці нового автомобіля, поїздки до Турції, Єгипту, відпочинку на морі, дорогим іграшкам. На нашу думку це той відсоток дітей, які живуть у забезпечених сім'ях, тому досить важко донести до їх розуміння цінність грошей, оскільки батьки повністю задовольняють всі потреби своїх дітей.

Проаналізувавши сформованість економічних уявлень у дітей під час спостереження за кожним видом діяльності, яка характерна для даного вікового періоду, ми виявили такі показники.

Таблиця 3.2.

Сформованість економічних уявлень у дітей під час різних видів діяльності

Вид діяльності	Кількість дітей	Відсотки %
у ігровій діяльності	10	32%
у трудовій діяльності	9	29%
під час занять	12	39%

Таким чином, ми бачимо, що переважна більшість дітей використовує економічну лексику у ігровій та під час освітньої діяльності.

Контрольний етап дослідження встановив позитивну динаміку сформованості економічних уявлень дітей старшого дошкільного віку. Внаслідок проведеної роботи рівнозначно збільшилась кількість досліджуваних, у яких сформувалися економічні уявлення. Зокрема, покращились показники розвитку економічних уявлень дітей у всіх видах діяльності. У дітей виникло бажання проявляти економічні знання, без допомоги дорослого, зокрема в ігровій діяльності зросла кількість дітей, які економно використовують речі; діти активно виконують ігрові дії; охайно та бережно ставляться до оточуючого, самостійно користуються економічними поняттями.

Дослідження свідчать, що співпраця вихователів і дітей формує економічне уявлення - охайність. Діти без зауважень вихователів почали охайно ставитися до свого одягу та інших речей. Причому дошкільники не тільки до своїх речей ставилися з бережливим ставленням, а й до речей інших членів родини.

Аналіз результатів проведеного дослідження дозволив нам провести контрольний зріз рівнів сформованості економічних уявлень у досліджуваних. Результати наведено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Рівні сформованості економічних уявлень у дошкільників після формувальних впливів

Рівні сформованості економічних уявлень	Кількість дітей	Відсотки %
високий	10	33 %
середній	17	53 %
низький	4	14 %

Таким чином, ми бачимо, що переважна більшість дітей перебуває на *середньому рівні* сформованості економічних уявлень. Відповідно до критеріїв рівнозначно збільшилась кількість досліджуваних з *високим рівнем* економічних уявлень 33 % (порівнюючи з 19% на початковому етапі), зросла кількість дітей *середнього рівня* 53% (порівнюючи з 33% на початковому етапі), зменшилась кількість дітей *низького рівня* 14% (порівнюючи з 48 % на початковому етапі). Такі показники свідчать про ефективність розробленої методики сформованості економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури.

Порівняння рівнів сформованості економічних уявлень до і після проведення формувального експерименту представлено у табл.3.4.

Таблиця 3.4.

Порівняльний аналіз даних констатувального та контрольного експериментів за рівнями сформованості економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку

Рівні	Кількісний розподіл досліджуваних (у %)		
	Констатувальний	Контрольний	Динаміка
<i>високий</i>	19	33	+14
<i>середній</i>	33	53	+20
<i>низький</i>	48	14	- 34

Аналіз отриманих даних показує, що у дітей виникли помітні зміни в рівнях економічних уявлень, показники стали більш високі, порівнюючи з попереднім етапом, що свідчить про ефективність розробленої методики сформованості економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

На нашу думку, це пов'язано як з природним зростанням можливостей дітей, так із набуттям ними в ході спеціально організованої роботи здатності діяти незалежно, а в міру можливостей досягати позитивних результатів у предметно-практичній, ігровій, трудовій діяльності.

Таким чином, є підстави стверджувати, що система роботи з формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку, яка передбачала вправління дитини в економічних поняттях: товар, гроші, прибуток, збиток, бізнес, економічних уявленнях: економність, заощадливість, бережливість, оптимістичний погляд на можливості дитини старшого дошкільного віку діяти економічно, виявилася ефективною.

Аналіз міркувань дітей про деякі соціально-економічні явища життя нашого суспільства (безробіття, інфляція, банкрутство) свідчать про достатній рівень розвитку понятійного апарату дітей, уміння встановлювати причинно-

наслідкові зв'язки між явищами соціального середовища. Діти старшого дошкільного віку навчилися краще орієнтуватися в матеріальному статусі сім'ї, та засвоїли економічні поняття.

Наше дослідження підтвердило, що завдяки створенню розвивального середовища, в якому реалізуватимуться виділені нами педагогічні умови, включення дитини старшого дошкільного віку у різні види діяльності оптимізується процес формування економічних уявлень дітей.

Здійснивши оцінку ефективності системи роботи з формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку, ми сформуваємо економічні знання. Розроблена нами система роботи дала нам певний результат. Під час читання художньої літератури старші дошкільники почали виділяти економічні категорії. Таким чином, побутова, ігрова, трудова діяльність сприяють становленню в дитини економічних уявлень як особистісного утворення в дошкільному дитинстві.

Анкетування вихователів показало, що методичні впливи сприяли підвищенню професійної компетенції педагогів у роботі з дітьми даного спрямування. Якщо на попередньому етапі вихователям важко було перерахувати економічні терміни, які знають діти, то після формувального етапу всі називали поняття на економічну тематику, які мають засвоїти дошкільники старшого віку. Розширились методи роботи з художнім текстом, збільшився перелік оповідань та казок для дітей, які сприяють формуванню економічних понять. Якщо на попередньому етапі тільки 32% педагогів виділили художню літературу як засіб формування економічних уявлень у дітей, то на даному етапі всі педагоги визначили цей засіб.

Всі педагоги виявили бажання співпрацювати з батьками в означеному напрямі. Виділили форми роботи: *проведення днів добрих справ; спільних добродійних акцій; організація спільних виставок, творчих робіт; спільні*

екскурсії; організація свят, де б діти змогли читати вірші на економічну тематику.

Педагоги стали систематично інформувати батьків про завдання та зміст економічного виховання дітей в дитячому садку та сім'ї. Тобто, була налагоджена співпраця ЗДО і батьків в означеному напрямку.

Відповіді батьків на запитання анкети суттєво не змінилися. Якщо на попередньому етапі 70% батьків заявили про бережливе ставлення до грошей, то на даному етапі таких батьків виявилось близько 80%. Такий розподіл співпадає із відповідями дітей щодо покупки першочергових і другорядних речей. Тому 20% батьків – це ті батьки, чиї діти не уміють берегти гроші, звикли до коштовних подарунків і не знають відмови у своїх проханнях.

Стосовно того, чи дають батьки кишенькові гроші, результати залишились такими як і були. Оскільки всі батьки зазначили, що дають дітям гроші, звісно у кожного була своя сума. Збільшилась кількість батьків, які стали довіряти своїм дітям, даючи кишенькові гроші. Якщо на попередньому етапі таких батьків було 25%, то після формувального етапу стало 48%. Став меншим відсоток батьків, які не довіряли дітям гроші; з 30% стало 16% батьків; 36 % - частково довіряють. Тобто, даючи гроші, постійно наголошують дітям, що вони мають купити, забороняють купувати солодощі, вимагають від дітей повного звіту за свої покупки.

Збільшилась кількість батьків, які стали приділяти увагу економічному вихованню дітей. Якщо раніше вважали, що це обов'язок ЗДО, то тепер намагаються пояснити своїм дітям про вартість грошей, важливість тих чи інших покупок; розповідають що таке «заощадливість» і як можна економно тратити гроші; що в першу чергу слід купувати і т.д. Таким чином, розширились методи і прийоми роботи з дитиною стосовно формування у неї відповідних уявлень.

Таким чином, батьки одностайні стосовно питання щодо формування економічних уявлень у їхніх дітей і виявили бажання співпрацювати із закладом дошкільної освіти в даному напрямку.

Отже, анкетування вихователів та батьків на контрольному етапі роботи засвідчило, що наша система роботи сприяла підвищенню уваги педагогів та батьків до формування економічних уявлень у дітей засобами художньої літератури. Нам вдалося помітно вплинути на усвідомлення ними важливості використання казок та оповідань щодо розвитку даної якості у дітей.

Підібрані нами форми та методи роботи з дітьми виявились ефективними, про що свідчить збільшення кількості старших дошкільників з високим рівнем сформованості економічних уявлень і зменшення з низьким.

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що висунуту гіпотезу у дослідженні доведено, основні висновки підтверджені, а це дає підстави зробити висновок про результативність здобутих теоретико-експериментальних даних.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІІ

Результати констатувального етапу дослідження дали підстави для обґрунтування педагогічних умов *формування економічних уявлень у старших дошкільників засобами художньої літератури*, а саме: дотримання програмових вимог; читання казок та оповідань на економічну тематику; проведення занять на економічну тематику з використанням художнього слова.

Розроблено комплексну систему роботи, яка передбачала *формування у дітей старшого дошкільного віку економічних уявлень засобами художньої літератури*.

У роботі з дошкільниками використані такі методи: дидактичні ігри, ігри-драматизації, сюжетно-рольові ігри, читання казок, оповідань, слухання віршів, програвання ситуацій, бесіда після прочитаного та форми роботи: організовані заняття, розваги. Робота з педагогами включала лекції, семінар-практикум, консультації. Для батьків були проведені консультація, батьківські збори, підготовлено папку -пересувку.

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов щодо *формування у дітей старшого дошкільного віку економічних уявлень засобами художньої літератури*.

Високого рівня сформованості економічних уявлень досягли 33 % дітей (порівнюючи з 19% на початковому етапі), зросла кількість дітей середнього рівня 53% (порівнюючи з 33% на початковому етапі), зменшилась кількість дітей низького рівня 14% (порівнюючи з 48 % на початковому етапі).

Такі показники свідчать про ефективність розробленої методики сформованості економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури.

Результати проведеного анкетування вихователів та батьків засвідчують оволодіння педагогами методикою формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури, а батьки в свою чергу стали приділяти увагу економічному вихованні дітей, виявили бажання співпрацювати із закладом дошкільної освіти в даному напрямку.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що виділені нами педагогічні умови виявились ефективними.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведення дослідження, ми прийшли до таких висновків за висунутими у дослідженні завданнями.

За першим завданням.

Проаналізовано теоретичні основи формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Охарактеризовано опорні поняття, що складають змістову основу дослідження: *економічне виховання, економічна освіта, уявлення, економічна культура, економічна свідомість, економічне мислення, економічне життя, економічні відносини, економічна компетентність, економічний досвід, економічна соціалізація*. Уточнено зміст поняття «*економічні уявлення*», яке визначається, як процес утворення образу предмета або явища, які в даний момент не сприймаються, але були сприйняті раніше, як розуміння будь-чого, що ґрунтується на досвіді дитини і пов'язане з економікою.

Встановлено, що даній проблемі присвячені роботи П.Атутова, С.Батишева, Н.Кулакової, які розглядають економічне виховання як одну із складових трудового виховання. І.Свердлова, виділяє гру як засіб формування економічної досвідченості дошкільників, А.Залізник - як засіб економічної соціалізації дошкільників. Т.Атрощенко надає пріоритет мовленнєво-ігровій діяльності як ефективному засобу формування первинного економічного досвіду старших дошкільників; О.Багаченко характеризує сучасні інноваційні технології під час ознайомлення дошкільників з елементами економіки; С.Іванчук описує форми взаємодії дошкільного закладу і сім'ї з економічного виховання дітей дошкільного віку;. А.Сазонова основним засобом економічного виховання дошкільників вважає художнє слово.

Економічне виховання має гармонійно інтегруватися з усіма напрямками освітнього процесу в закладах дошкільної освіти.

За другим завданням:

Встановлено, що важливе значення в економічному вихованні відіграє художня література. Читання художньої літератури сприяє розумінню мотивації і вчинків героїв, характеристиці їх дій, формує словник дітей, а головне – дає пояснення багатьом незрозумілим економічним явищам. Під час сприймання дітьми старшого дошкільного віку художніх творів на економічну тематику у них формуються такі економічні уявлення: *ставлення до праці та грошей, бережливості, працелюбності, самостійності та відповідальності*. Дошкільники вчаться бережливо та охайно ставитися до речей, поважати працю дорослих, відповідально та самостійно відноситися до грошових цінностей. Серед жанрів художньої літератури та усної народної творчості, що використовуються як засіб економічного виховання та доступні для сприйняття дошкільниками, відзначимо такі, як казки, оповідання, вірші, прислів'я, приказки, загадки й малі фольклорні жанри: потішки, заклички, колисанки, забавлянки, жарти та скоромовки.

Художня література та фольклор використовуються дитиною під час різних видів діяльності: ігрової, театралізованої, трудової тощо. Тому педагог для організації процесу економічного виховання дошкільників засобами художньої літератури має підібрати найбільш ефективні форми роботи та засоби їх реалізації.

За третім завданням:

Визначено критерії, показники та рівні сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку. *Критеріями та показниками сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку були: наявність початкового економічного знання дітей дошкільного віку (про працю дорослих, про професії, пов'язані з економічним відношенням); сформованість елементарних вмінь, навичок (вміння економно використовувати матеріали при виконанні роботи,*

ощадливе ставлення до іграшок, предметів побуту); наявність відповідних моральних якостей (відповідальність, бережливість, охайність).

На основі розроблених критеріїв та їх показників, нами було визначено рівні сформованості економічних уявлень у дітей дошкільного віку: *достатній, середній, низький*. Встановлено, що дошкільників, які мають достатній рівень – 19%; середній – 33 % і низький – 48 %. Наявність дошкільників із низьким рівнем сформованості економічних уявлень актуалізує необхідність посилення уваги педагогів і батьків до формування в них даної якості.

За четвертим завданням:

З'ясовано, що на формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку мають значний вплив педагоги закладу дошкільної освіти та батьки.

Результати анкетування засвідчують, що педагоги і більшість батьків небайдужі до даної проблеми.

Всі вихователі знають економічні поняття та розробляють систему роботи з формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку на достатньому методичному рівні. Однак не всі вихователі орієнтуються у тому, які економічні поняття знають діти і чи правильно розуміють їх зміст.

Педагоги надають перевагу організованим заняттям та таким методам роботи з дітьми як, дидактичні та сюжетно-рольові ігри. Тільки незначна частина педагогів (32%) виділили художню літературу як ефективний засіб формування економічних уявлень у дітей.

Всі батьки зазначили, що вже з дошкільного віку слід формувати у дітей економічні уявлення. Однак, вирішення даного питання покладають на заклад дошкільної освіти. Результати даних анкетування засвідчують необізнаність батьків з даного питання, гальмування вікової потреби у формуванні економічних уявлень.

За п'ятим завданням:

Обгрунтовано комплекс педагогічних умов формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку: *дотримання програмових вимог; читання казок та оповідань на економічну тематику; проведення занять на економічну тематику з використанням художнього слова.*

Розроблено та апробовано систему роботи щодо формування економічних уявлень у дітей дошкільного віку засобами художньої літератури.

У роботі з дошкільниками використано такі методи: дидактичні ігри, ігри-драматизації, сюжетно-рольові ігри, читання казок, оповідань, слухання віршів, програвання ситуацій, бесіда після прочитаного, розваги які застосовувались в межах організованих занять та поза ними. Робота з педагогами включала лекцію, семінар-практикум, консультацію. Для батьків були проведені консультація, батьківські збори, підготовлено пам'ятку.

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов щодо *формування у дітей старшого дошкільного віку економічних уявлень засобами художньої літератури.*

Високого рівня сформованості економічних уявлень досягли 33 % дітей (на констатувальному етапі - 19%), зросла кількість дітей середнього рівня 53% (на констатувальному - 33%), зменшилась кількість дітей низького рівня 14% (на констатувальному - 48 %).

Результати проведеного анкетування вихователів та батьків засвідчують оволодіння педагогами методикою формування економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури, а батьки в свою чергу стали приділяти увагу економічному вихованні дітей, виявили бажання співпрацювати із закладом дошкільної освіти в даному напрямку.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що виділені нами педагогічні умови виявились ефективними.

Проведене дослідження не вичерпує усіх проблем, пов'язаних з економічним вихованням дітей дошкільного віку засобами художньої літератури. *Перспективою* подальшої роботи є економічне виховання дітей у контексті реалізації наступності дошкільної та початкової освіти; формування економічної грамотності у дітей засобом сюжетно-рольової гри та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акишева М. Формування початкових економічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку . - Режим доступу: <http://ekon.in.ua/formuvannya-pochatkovih-ekonomichnih-uyavlene-u-ditej-starshog.html>
2. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш; Авт. кол-в: Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л., Гавриш Н.В., Долинна О.П., Ільченко Т.С., Поніманська Т.О., Піроженко Т.І., Сідельнікова О.Д.,Шевчук А.С., Якименко Л.Ю. – К.: Видавництво, 2012.- 26 с.
3. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І.Білан; за заг. ред. О.В.Низковської, Тернопіль «Мандрівець», 2017.– 256 с.
4. Бойко Б. В. Добрий день, шановна свинко!: Книга вихованої дитини / Худож. О. Родіна – К.: Країна Мрій, 2006. – 48 с.
5. Болтарович З. Традиції сімейного виховання // Народна творчість та етнографія. – 1993. - №2. С. 15 – 24
6. Волосевич І. Про хлопчика. –К.,:Грані-Т.-2008.-80 с.
7. Гариш Н. Художнє слово і дитяче мовлення. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
8. Гебеков Г.Х. Экономическое знания и экономическое воспитание. – М.: Дагучпедгиз, 1991. – 80с.
9. Грама Н. Започаткування основ економічного виховання дітей дошкільного віку / Н. Грама // Наша школа. – 2003. – № 2. – С. 58–62.
10. Грама Н.Г. Педагогічний вплив як засіб навчання дітей економічної грамоти // Наука і освіта, 2001.- № 5. – С.25-28.
11. Грама Н.Г. Перспективи розвитку теорії економічної грамоти дошкільників в Україні //Наука і освіта. – 1998. -№ 3. – С.25-30.

12. Грама Н.Г. Формування економічної грамотності у дітей дошкільного віку: Монографія. – Одеса, 1997. – 216 с.
13. Григор'єва Н. – Режим доступу: <http://abetka.ukrlife.org/index.html>.
Григор'єва Н. Загадки для дітей.
14. Григоренко Г. Бережливість як внутрішня потреба / Григоренко Г., Жадан Р. // Дошкільне виховання. – 2009. - № 4. – С.11-13.
15. Григоренко Г. Малятам про економіку/ Григоренко Г., Жадан Р. //Дошкільне виховання. – 2001. - № 10. – С.22-24.
16. Григоренко Г.І. Виховуємо раціонального споживача / Григоренко Г., Жадан Р. // Дошкільне виховання - 2012 - № 1.- С. 16-19.
17. Григоренко Г.І. Дошкільник у світі економіки / Г. І. Григоренко, Р.П. Жадан. — Х.: Вид-во «Ранок», 2016. — 160 с.
18. Дитина: освітня програма для дітей від 2 до 7 років / Г.В.Беленька, О.Л.Богінч, Н.І.Богданець-Білоskalенко та ін. ; наук. кер. В.О.Огнев'юк. – Київ, 2016. – 304 с.
19. Дратвер Б. Поетапність економічної освіти //Директор школи. – 2001. –№ 46-47. – С.9-10.
20. Дудник Н. А. Економічна соціалізація дітей дошкільного віку: сутність поняття / Н. А. Дудник // Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки. - 2015. - Вип. 67. - С. 446-450. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2015_67_85
21. Єр'оміна Л.Д. Формування економічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку в іграх економічного змісту : метод. матеріали.-Маріуполь.-2015.-38 с.
22. Жуковская Р.И. Воспитание бережного отношения к личным вещам и общественного достояния // Формирование коллективных взаимоотношений детей старшего дошкольного возраста / Под ред. В.Г. Нечаевой. — М: Просвещение, 1967. — С. 205—261.

23. Запорожец А.В. Избранные педагогические труды: В 2 т. / Под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко. – М.: Педагогика, 1986. – Т.1. – 320 с.
24. Коломоєць О.М. Організація та проведення тижня сучасного заняття. Методичні рекомендації.-2014// <https://www.google.nl/search?dcr=0&source=hp&ei=zsQrWsqJI6KjggfspK24CA&q>
25. Коменский Я. А. Материнская школа, или О заботливом воспитании юношества в первые шесть лет / Я. А. Коменский // Избр. пед. соч. в II т. / под ред. А. И. Пискунова. – М.: Педагогика, 1982. – Т. I. – С. 201–242.
26. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук. - метод. посібник / наук. ред. О.Л. Кононко. – К.: Ред. журн. “Дошкільне виховання”, 2003. – 243 с.
27. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): монографія / О. Л. Кононко. – К.: Стилос, 2000. – 336 с.
28. Кривошея Н.Б. К проблеме первоначального воспитания старших дошкольников посредством ознакомления их с трудом взрослых // Тр. Междунар. конф. «Образование в современном обществе: проблемы, теория, практика». – Одесса. – 1996. – С. 128—130.
29. Крутій К.Л. Дитина в дошкільні роки. Комплексна додаткова освітня програма. Запоріжжя. ТОВ "ЛПІС" ЛТД, 2016.-164 с.
30. Курак Е. А. Экономическое воспитание дошкольников / Е. А. Курак. – М.: СФЕРА, 2002. – 80 с.
31. Любимова Т.Г. Экономические интересы и механизмы их реализации: Учеб. пособ. – Одесса: ОПУ, 1993. – 156 с.
32. Макаренко А.С. Книга для батьків: лекції про виховання дітей / Упоряд. і автор. вступить. стаття К.І. Беляєв. - М.: Просвещение, 1969.-359 с.
33. Мої улюблені вірші / Уклад.: В.І. Паранова. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 320 с.

34. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. – К.: Українська академія дитинства, 2017. – 80 с.

35. Песталоцци И.Г. Как Гертруда учит своих детей // Изб. Пед. соч. – М.: 1981. Т.І. - С. 268-400.

36. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція) : у 2 ч. Ч. II. Від трьох до шести (семи) років / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. ; наук. кер. О. Л. Кононко. – Київ : ТОВ «МЦФЕР– Україна», 2014. – 452 с.

37. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / Білан О.І. Возна Л.М., Максименко О.Л. та ін.- Мандрівець.-2017.-256 с.

38. Прокудіна О. Маленькі таємниці великої економіки / Прокудіна О., Сечина Н., Славнікова Ж. // Палітра педагога - 2013 - № 4, С. 6-10.

39. Психологічний словник / ред.– упоряд. В. І. Войтко. – К.: Вища шк., 1982. – 215 с.

40. Равлюк Н.О. Малятам про економіку.- Режим доступу: voronkivtsi.edukit.km.ua/..

41. Розвиток особистості дитини дошкільного віку в різних видах діяльності: моногр. / А.М. Богуш, Н.Г. Грама, Н.І. Луцан та ін. - Одеса: Впр. Бакаєв В.В., 2013 - 236 с.

42. Сазонова А. В. Формування первинного економічного досвіду старших дошкільників: навчально-методичний посібник / Е.А. Кладієва, Т.П. Михайліченко, А.В. Сазонова; наук. ред. А.В. Сазонова; За заг. ред. А.В. Сазонової. – Донецьк , 2008. – 200 с.

43. Сазонова А.В. Формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності. автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.08 „дошкільна педагогіка” / А.В.Сазонова. – М., 1987. – 22 с.

44. Сазонова А.В. Художнє слово як засіб економічного виховання дошкільників / А.В. Сазонова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. — 2009. — Вип. XXI. — С. 115-122.

45. Сасова І. А. Економічне виховання дітей в сім'ї: навч. допомога / М.: Просвещение, 1996.- 125 с.

46. Свердлова І. Формування економічної досвідченості дошкільників засобами гри // Дошкільне виховання 2013 р. - № 1 - С. 54-64.

47. Українські народні казки, легенди, анекдоти / Упоряд., передм. та приміт. В.А. Юзвенко. – К.: Молодь,1989. – 432 с

48. Фесюкова Л. Б. Год перед школой. - Харьков: Фолио, 2001.- 494 с. - С.48.

49. Фесюкова Л. Б. Соціально-економічне виховання дошкільнят / Л.Б.Фесюкова/ - Х.: Веста: Вид-во «Ранок», 2008.— 104 с.-С.3-5.

50. Хоткевич, Г. Твори Т. 2: Життєві аналогії / Гнат Хоткевич. — Харків: Рух, 1928. — 232 с.

51. Черешнюк О.А. Економічне виховання у контексті реалізації наступності дошкільної та початкової освіти / Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 10-11 листопада 2015 р.) / за ред. Г. С. Тарасенко ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД» 2015. – 4646 с. - С.253-257.

52. Чесноускене Д.С. Формирование элементарных математических представлений у старших дошкольников при ознакомлении с мерами стоимости: Дис. канд. пед. наук. — М., 1985. — 200 с.

53. Шатова А. Д. Экономическое воспитание дошкольников: учебно-методическое пособие /А.Д.Шатова. -М.: Педагогическое общество России, 2005. - 256 с.

54. Штылева Л. В. Концепция полоролевого воспитания в романе Ж. – Ж.Руссо «Эмиль, или О воспитании» /Л. В. Штылева // Педагогическое образование в России. - 2011. - № 5. - С. 117-124.

55. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О.П.Аксьонова, А.М.Аніщук, Л.В.Артемова; наук. кері. О.Л.Кононко.-Київ: ТОВ «МЦФЕР- Україна», 2019.-488 с.

56. Ярита І. Інноваційні аспекти економічної освіти дошкільнят / І.Ярита/ Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, № 22 (257), Ч. IV, 2012.- С.99-105.